

STEFANIA WALASEK
Wrocław

PROBLEMY POLSKIEGO ŚREDNIEGO SZKOLNICTWA OGÓLNOKSZTAŁCĄCEGO NA ŁOTWIE W LATACH 1918-1940

Wybuch I wojny światowej rozbudził nadzieje wśród licznych narodów Europy na odzyskanie własnej państwowości. Wojna miała przynieść wolność m.in. narodom carskiej Rosji. Pomimo zwycięskiego pochodu wojsk rosyjskich w pierwszym roku wojny imperium rosyjskie uległo rozpadowi. „Między dwoma rewolucjami, lutową i bolszewicką – osiem miesięcy później, Rosja prezentowała okropne widowisko społecznego i politycznego wrzenia, połączone z militarnym upadkiem, co cieszyło wrogów i rozłóściło jej aliantów”¹.

Wysiłek narodów zamieszkujących bałtyckie prowincje cesarstwa wkrótce przyniósł upragnioną niepodległość m.in. Republice Łotewskiej (18 XI 1918 r.).

Ziemie, które znalazły się w granicach młodego państwa łotewskiego obok Łotyszy, Rosjan, Niemców i Żydów zamieszkiwali Polacy. Jednak informacje na temat ich osadnictwa są skromne. Za początek osiedlania się znacznej liczby Polaków na ziemiach dawnej Łotwy, przyjmuje się rok 1561².

Wiadomo, że w roku 1621 w Rydze znajdowało się 500 Polaków należących do załogi ufortyfikowanego miasta. Można przypuszczać, że część z nich pozostała tu już na stałe. Według danych z 1775 r.³ na 19 116 mieszkańców miasta aż 46,2% stanowili Niemcy, 27,4% Łotysze, 15,1% Rosjanie, 11,3% Polacy i inne narody. W latach 1787-1797 Polacy stanowili około 11,5-13% ludności miasta (w 1800 roku stanowili 12,6% ogółu ryżan). W 1881 r. na 169 329 mieszkańców 3 197 używało języka polskiego.

Na przełomie XIX i XX wieku ludność polska zamieszkiwała przede wszystkim północno-zachodnią część guberni witebskiej (po 1918 r. znalazła się w granicach Łotwy); powiaty dyneburski, rzeżycki i licyński. Korzystając z obliczeń S. Thugutta,

¹ A. B i l m a n i s, *E History of Latvia*, Connecticut 1951, s. 286.

² Materiały krajoznawczo-historyczne wydane w Daugawpilsie przez Polsko-Katolickie Stowarzyszenie „Harfa”, Daugavpils 1938, s. 5.

³ H. R i e t z, *Z dziejów życia umysłowego Rygi w okresie Oświecenia*, Toruń 1977, s. 27.

J. Albin pisze, że w 1897 r. „na obszarze tych trzech powiatów łącznie przebywało wówczas stale 86 864 Polaków, stanowić 12,6% ogółu ich mieszkańców”⁴. Dane statystyczne S. Thugutta⁵ zostały potwierdzone przez obliczenia E. Maliszewskiego⁶. Ustalenia kolejnego autora – W. Wakara⁷ tylko nieznacznie skorygowały wcześniejsze podane przez wymienionych powyżej obu autorów.

W tym samym roku (1897 r.) na obszarze Kurlandii mieszkało 29 652 Polaków (4,5% mieszkańców prowincji). „Na jej obszarze największe skupisko ludności polskiej znajdowało się w powiecie iłkusztańskim (31,7% ogółu mieszkańców). Ponadto w Lipawie mieszkało wówczas 6 000 Polaków (10% ogółu mieszkańców) i w Mitawie około 900 (2,7%). W tym samym roku, jak pisze J. Albin „w guberni inflanckiej było 16 223 Polaków (2,2%), z czego około 15 000 w Rydze (5,5% mieszkańców miasta)” i korzystając z obliczeń W. Wakara dodaje „na obszarze byłych Inflant Polskich i powiatu iłkusztańskiego (Łotwa katolicka) mieszkało około 90 000 Polaków (16,2%) zaś w pozostałej, protestanckiej części Łotwy około 24 000 (1,8%)”⁸.

Wśród ludności niepodległej Łotwy Polacy stanowili czwartą pod względem liczebności grupę narodową (po Łotyszach, Rosjanach i Żydach). Według danych statystycznych z 1930 r. państwo łotewskie zamieszkiwało 59 347 Polaków, czyli 3,12% ludności⁹.

Jak twierdzi J. Albin zdecydowana większość Polaków, bo aż 81,33% urodziła się na obszarze Łotwy. Ponad 27 tysięcy, a więc prawie połowa ludności polskiej utrzymywała się z rolnictwa¹⁰. Autor stwierdza, że „poczucie polskiej przynależności narodowej wśród sporej części Polaków zamieszkałych na Łotwie, przytłumione w wyniku długotrwałej rusyfikacji i braku bliższych związków z krajem ojczystym, po I wojnie światowej dopiero się umacniało i rozwijało”¹¹.

W 1918 r. liczna grupa polskiego ziemiaństwa i inteligencji opuściła ziemie powstałego państwa łotewskiego. Pozostali nieliczni liderzy polskiego życia politycznego i kulturalno-oświatowego, którzy jednak nie potrafili zorganizować się tak szybko, jak np. Niemcy. Wynikało to nie tylko z braku doświadczenia polskich przywódców. Przyczyny tkwiły w rozdrobnieniu organizacyjnym, w animozjach między ich władzami. Prawie każda nowo powstała organizacja rościła sobie prawo do reprezentowania Polaków przed władzami łotewskimi. Fakt ten nie zyskiwał aprobaty wśród przywódców, a wzajemne oskarżenia i spory dezorganizowały polskie życie polityczne, społeczne i kulturalno-oświatowe. Na przykład brak zgody ogółu organizacji na wybór kandydata na kierownika polskiego wydziału szkolnego w Ministerstwie Oświaty uniemożliwił prawidłowe funkcjonowanie polskich szkół.

Podobne spory, brak chęci porozumienia przyniosły na początku 1928 r. porażkę w wyborach do ryskiej Rady Miejskiej. W sprawozdaniu z posiedzenia poświęconego tej sprawie czytamy: „robak toczący społeczeństwo polskie tutaj, tj. niezgoda i rozbieżność w dążeniach do wspólnych celów, odbiły się fatalnie na wynikach wyborów”¹².

⁴ J. Albin, *Polski ruch narodowy na Łotwie w latach 1919–1940*, Wrocław 1993, s. 14.

⁵ Por. S. Thugutt, *Polska i Polacy*, Warszawa 1915.

⁶ E. Maliszewski, *Polacy i polskość na Litwie i Rusi*, Warszawa 1916, s. 29–30.

⁷ W. Wakar, *Rozwój terytorialny ludności polskiej. Cz. III. Statystyka narodowościowa Kresów Wschodnich*, Kielce 1917, s. 42.

⁸ J. Albin, op. cit., s. 14.

⁹ Sprawy Narodowościowe 1931 nr 2–3, s. 326.

¹⁰ J. Albin, op. cit., s. 20.

¹¹ J. Albin, op. cit., s. 26.

¹² Sprawozdanie z działalności Zjednoczenia Towarzystw Polskich w Rydze za 1927 r. Państwowe Archiwum Historyczne (dalej PAH) Ryga, fond 2841, op 1, nr 8, s. 71.

W niepodległej Łotwie „jedną z pierwszych prac (...) było opracowanie organizacji szkolnictwa”¹³. Przede wszystkim dążono do przekształcenia istniejącego szkolnictwa rosyjskiego na łotewskie. Tymczasowa ustawa szkolna z 1919 r. określiła następującą organizację: 6-klasowa szkoła powszechna i 4-klasowe gimnazjum, w którym nacisk położono na naukę języków kosztem matematyki oraz nauk przyrodniczych¹⁴.

Sprawy szkolnictwa i oświaty podlegały Ministerstwu Oświecenia Publicznego, które poprzez swoich urzędników-wizytatorów czy instruktorów, zarządzało (i wizytowało) szkołami średnimi ogólnokształcącymi, zawodowymi i wyższymi. Drugą instancję władz administracji szkolnej tworzyli: okręgowi inspektorzy oraz okręgowe kolegia szkolne, które były powołane do zarządu szkołami powszechnymi, przedszkolami, szkołami specjalnymi, doksztalającymi i oświatą pozaszkolną. Zakres obowiązków drugiej instancji został rozdzielony tak, że inspektorom okręgowym powierzono przede wszystkim czynności pedagogiczno-dydaktyczne, a kolegiom – administracyjne¹⁵. Okręgowe kolegia szkolne składały się z pięciu członków powoływanych na jeden rok: inspektor szkół powszechnych, dwóch urzędników miejscowej administracji ogólnej mianowanych przez Ministra Spraw Wewnętrznych, po jednym przedstawicielu nauczycieli i lekarzy szkolnych mianowanych przez Ministra Oświecenia Publicznego.

Łotewskie ustawodawstwo szkolne ponadto przewidywało tworzenie samorządu szkolnego, który stanowiły tzw. rady szkolne powołane przy poszczególnych szkołach. Przewodniczącym rady był z urzędu kierownik szkoły powszechnej bądź dyrektor szkoły średniej. W skład rady szkoły wchodził: asystenci kierownika (lub dyrektora), wychowawcy (gospodarze) poszczególnych klas i przedstawiciele rodziców w liczbie odpowiadającej liczbie wychowawców, lekarz szkolny oraz osoba odpowiedzialna za internat bądź bursę (o ile takie funkcjonowały przy danej szkole) Przedstawiciele rodziców wybierali ogólne zebranie rodziców.

„Łotewskie ustawodawstwo oświatowe stwarzało mniejszościom narodowy możliwość nie tylko nauczania dzieci w języku ojczystym i korzystania z funduszy państwowych lub samorządowych na utrzymanie szkół, zakładanych i prowadzonych zgodnie z wymaganiami stawianymi placówkom oświatowym, lecz także zapewniało im wewnętrzną autonomię organizacyjną w zakresie szkolnictwa”¹⁶. Podstawowymi organami autonomii były wydziały dla szkół poszczególnych mniejszości, które sprawowały nad nimi nadzór w imieniu ministra oświaty oraz wspierające ich działalność rady szkolne. Do 1922 r. przewodniczącym polskiego wydziału szkolnego był Józef Ronczewski (Rączewski), następnie Antoni Talat-Kiełpsz. Dzięki ich działaniu, pomocy państwa i samorządu terytorialnego rozwinęło się szkolnictwo polskie. O ile za czasów carskich na Łotwie były 3 szkoły polskie, to w roku szkolnym 1928/29 – 34 szkoły powszechne (4382 uczniów).

W roku szkolnym 1924/25 istniały w Łotwie 3 polskie gimnazja: w Dyneburgu i Rzeżycy (państwowe) oraz w Rydze prywatne (E. Lichtarowiczówny), ponadto działała jedna szkoła zawodowa. W 1928/29 uruchomiono kursy nauczycielskie, w których uczestniczyło 58 słuchaczy. Należy dodać, że sejm łotewski był przez wiele lat trybuną skutecznej obrony praw mniejszości narodowych. Pod ochroną sejmu rozwijała się nie tylko oświata, lecz także polskie życie społeczne i polityczne.

¹³ S. Truchim, op. cit., s. 4.

¹⁴ J. Cynarski, *Łotwa współczesna*, Warszawa 1925, s. 134.

¹⁵ S. Truchim, op. cit., s. 5.

¹⁶ J. Albin, op. cit., s. 81.

Pierwsze polskie szkoły średnie powstały pod koniec XIX w. w Rydze. Były to trzy pensje żeńskie: Anny Jastrzębskiej (założona w 1889 r. i istniała do 1917 r.), Hryniewieckiej (założona około 1880 r.) i C. Szymanowskiej. Nauka w wymienionych szkołach prowadzona była w języku rosyjskim i niemieckim, a nieoficjalnie po polsku. W 1908 r. pensja A. Jastrzębskiej przekształcona została w gimnazjum. W tym samym roku szkoła C. Szymanowskiej przejęta została przez Emilię Lichtarowicz, która uzyskała zezwolenie na przekształcenie szkoły w gimnazjum realne¹⁷. W szkole tej nauka odbywała się po rosyjsku i po polsku. Wydaje się, iż Lichtarowiczówna prowadziła dwie średnie szkoły: wspomniane powyżej gimnazjum realne, które jeszcze w roku szkolnym 1924/25 prowadziło zajęcia (w języku rosyjskim) oraz nowo założoną szkołę średnią – w roku szkolnym 1922/23 z polskim językiem wykładowym. Świadczy o tym m.in. fakt, iż szkoły były usytuowane w różnych punktach miasta. Gimnazjum realne korzystało z pomieszczeń należących do osoby prywatnej (Witkowskiego)¹⁸, natomiast szkole średniej sale na zajęcia użyczyło Stowarzyszenie Rzemieślników oraz Kasa pożyczkowo-oszczędnościowa¹⁹. Wydaje się, że w 1925 r. obie szkoły zostały zlikwidowane. Słusznie zauważa J. Albin, iż „wysokie koszty nauczania, stanowiące istotną przeszkodę w napływie młodzieży do prywatnej polskiej szkoły średniej w Rydze, skłoniły rodziców do podjęcia starań o jej upaństwowienie”²⁰.

W dniu 10 października 1925 r. rada miejska podjęła uchwałę o utworzeniu municipalnej (miejskiej) polskiej szkoły średniej pod nazwą Miejska Polska Szkoła Średnia. Pierwszym dyrektorem szkoły był Józef Mierzwiński, kolejnym (do 1936 r.) Roman Ciesiulewicz, następnie Antonas Barda – długoletni nauczyciel języka łotewskiego i wicedyrektor tegoż gimnazjum. Od roku 1929/30 wprowadzono nową nazwę – Ryskie Miejskie Polskie Gimnazjum, co łączyło się również ze zmianami w planie nauki.

W roku 1927/28 w szkole uczyło się 126 uczniów, w tym: 112 Polaków, 8 Litwinów, 4 Łotyszów, po jednym Niemcu i Żydzie. Wśród podanej liczby uczących się 105 młodych ludzi było obywatelami Łotwy, 21 posiadało obywatelstwo innego państwa (20 Polaków i jeden Żyd)²¹. W kolejnych latach: 1928/29–1929/30 liczba uczniów pozostawała mniej więcej stała (125 chłopców i 129 dziewcząt), ale w roku 1931/32 spadła do 108. Od 1928 roku nie uczyła się w szkole młodzież innych narodowości poza jednym Łotyszem (1928–1930) i w roku 1931/32 dwoma Żydami. Wśród uczniów zdecydowana większość posiadała obywatelstwo łotewskie. Polacy z zagranicy (być może z Polski i Litwy) stanowili 13–16% ogólnego stanu uczniów²².

Na podstawie kolejnych sprawozdań szkolnych za lata 1927/28–1931/32 można przedstawić plan nauki dla klas I–IV i wymiar godzin przeznaczony dla poszczególnych przedmiotów.

¹⁷ Z dokumentów archiwalnych wynika, że szkoła E. Lichtarowiczówny założona została w 1907 r., PAH w Rydze, Przegląd roczny prywatnego realnego gimnazjum za rok szkolny 1924/25, fond 6637, op. 2, nr 4812, s. 8.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Przegląd roczny z działalności prywatnej szkoły średniej E. Lichtarowicz za rok 1922/23, PAH f. 6637, op. 2, nr 4810, s. 8.

²⁰ J. Albin, op. cit., s. 123.

²¹ Przegląd roczny Miejskiej Polskiej Szkoły Średniej za lata 1927/28, 1928/29, op. cit., nr 4814, b.s.; nr 4815, s. 1–7.

²² Przegląd roczny ... za lata 1929/29, 1929/30, 1931/32, op. cit., nr 4815, 4816, 4818.

Tabela 1. Plan lekcji w roku szkolnym 1927/28

Lp.	Przedmiot	Liczba godzin				
		klasa I	klasa II	klasa III	klasa IV	Razem
1	religia	2	1	2	1	6
2	język lotewski	4	3	3	4	14
3	język polski	4	4	4	4	16
4	język łaciński	4	5	4	4	17
5	język niemiecki	4	3	3	4	14
6	język rosyjski	2	2	2	2	8
7	język angielski	4	5	4	-	13
8	historia Lotwy	-	-	-	2	2
9	historia powszechna	3	3	3	3	12
10	geografia Lotwy	-	2	-	-	2
11	geografia ogólna z geologią	2	-	2	-	4
12	kosmografia	-	-	-	1	1
13	przyroda z higieną	2	2	2	2	8
14	fizyka	2	2	2	2	8
15	chemia	-	2	2	-	4
16	matematyka	4	4	5	5	18
17	psychologia i logika	-	-	1	2	3
18	rysunki	1	1	1	-	3
19	gimnastyka dziewcząt	2	2	1	1	6
20	gimnastyka chłopców	2	2	1	1	3
2	przysposobienie wojskowe	1	1	1	1	2
22	chór	w grupach	w grupach			4
					Razem	168

W kolejnym roku (1928/29) odnotowano minimalne zmiany godzinowe w planie nauki. Ogólna liczba godzin wzrosła do 173. Zmiana w stosunku do roku poprzedniego wynikała:

- 1) ze zwiększenia liczby godzin z języka angielskiego z 13 do 17 przez dodanie 4 godzin w klasie IV;
- 2) zmniejszono liczbę godzin gimnastyki dla chłopców do 2 godzin;
- 3) zwiększono liczbę godzin przysposobienia wojskowego do 4 godzin tygodniowo.

Większe zmiany, zarówno w liczbie godzin i układzie przedmiotów odnotowano w planie polskiego gimnazjum w roku szkolnym 1931/32. Zmiany te były następujące: kosmografię włączono do geografii ogólnej i geologii; zarówno fizyka, jak i chemia zostały połączone z ćwiczeniami praktycznymi, przy czym zachowano dotychczasowy wymiar godzin, tj. dla fizyki 8 godzin, dla chemii – 4. Z nowych przedmiotów w planie nauki pojawiły się: rysunek techniczny (1 godzina), śpiew (3), prace ręczne (3), księgowość z korespondencją (2), maszynopisanie (1). W związku z włączeniem nowych przedmiotów (wśród nich dwóch zawodowych) dokonano korekty liczby godzin:

- 1) wśród języków obcych zmniejszono wymiar języka łacińskiego i języka angielskiego z 17 do 12 godzin, języka rosyjskiego z 8 do 7;
- 2) liczbę godzin z historii Lotwy zwiększono z 2 do 3 godzin, ale zmniejszono wymiar godzin z geografii Lotwy do jednej godziny. W związku z włączeniem do geografii i geologii kosmografii liczba godzin zwiększyła się do 5.
- 3) zwiększono godziny dla matematyki – z 18 do 19;
- 4) naukę psychologii ograniczono do 2 godzin.

Pomimo włączenia nowych przedmiotów ogólny wymiar godzin dla klas I–IV wynosił 166.

Najpoważniejszym problemem polskich średnich szkół ryskich zarówno prywatnej szkoły E. Lichtarowicz, jak i miejskiego gimnazjum były niskie kwalifikacje – ogólne i pedagogiczne grona nauczycielskiego. Był to problem nie tylko szkół średnich w stolicy Łotwy, ale również tych, działających na terenie (Daugavpils, Rezekne).

W roku 1922/23 w szkole Lichtarowicz zatrudnionych było 24 nauczycieli²³, którzy w latach 1884–1920 pobierali edukację w różnych szkołach średnich, przede wszystkim w Petersburgu, Moskwie i Rydze. Jeden z nauczycieli nie podał nazwy ukończonej szkoły ani miejscowości, w której uczył się.

Wśród 24 nauczycieli wyłącznie średnim wykształceniem legitymowało się 7 osób, kolejne dwie ukończyły dodatkowo kursy gimnastyczne i jedna – kurs rysunkowy. Jeden z nauczycieli wskazał, iż przez rok studiował w Uniwersytecie (lecz brak nazwy miejscowości). Informacje na temat nauki w wyższych uczelniach są również bardzo ogólne. Można stwierdzić, iż 8 nauczycieli studiowało na wyższych uczelniach, lecz nie można przyjąć, że je ukończyli. Świadczy o tym Roczne Sprawozdanie prywatnej szkoły E. Lichtarowicz za rok 1922/23, w którym nie odnotowano informacji o ukończonych studiach²⁴. Na podstawie sprawozdania szkolnego za rok 1922/23 można ustalić, że J. Gerbonenko ukończył Uniwersytet w Moskwie (w 1900 r.), J. Mierzwiński – Politechnikę w Rydze (1917 r.), A. Stephany w 1892 r. Uniwersytet w Terbata (Estonia), Sz. Wilcken Uniwersytet w Pelkan (Niemcy) w 1874 r. i J. Wollowic Akademię Teologiczną w Petersburgu (Petrogradzie) w 1894 r. Kolejne trzy osoby – M. Koprowska, J. Libert i W. Łoskij podali wykształcenie uniwersyteckie, lecz bez daty ukończenia studiów i miejscowości.

Wśród pozostałych pięciu nauczycieli z omawianej powyżej grupy pracującej w prywatnej szkole E. Lichtarowicz (24 nauczycieli), trzech złożyło egzamin komercyjny (w latach 1905, 1910, 1914), jeden nauczyciel ukończył kurs gimnazjalny w 1885 r.) oraz jedna osoba kurs śpiewu.

Po zlikwidowaniu prywatnej szkoły E. Lichtarowicz kilku nauczycieli podjęło pracę pedagogiczną w nowej, miejskiej szkole średniej w Rydze. Byli to: Aleksandra Gulbińska, Janina Libert, Władimir Lebiedic, Józef Mierzwiński i Weronika Monkiewicz. W roku 1927/28 w polskiej miejskiej szkole średniej zatrudnionych było 18 nauczycieli²⁵. Podobnie jak w przypadku omawianej powyżej kadry pedagogicznej prywatnej szkoły E. Lichtarowicz również w miejskiej szkole nauczyciele posiadali bardzo zróżnicowane wykształcenie. Przede wszystkim byli to absolwenci średnich szkół w: Rydze, Cesis, Jelgawie i innych miejscowościach, nie odnotowanych w dokumentach osobowych. Wśród 18 nauczycieli, pięć osób legitymowało się wyłącznie średnim wykształceniem, pozostałe wskazywały na edukację w: Akademii Sztuki w Rydze, Instytucie Politechnicznym w Rydze (1917 r.), wyższych szkołach (brak nazwy) w: Berlinie (1907 r.),

²³ Alina Baber; Katarzyna Druckner; Juris Gerbonenko; Aleksandra Gulbińska; Mery Gunther; Olga Johanson; Anna Klemm; Paulina Kneizes; Maria Koprowska; Gerda Lange; Władimir Lebiedic; Janina Libert; Wiktor Łoskij; Wera Monkiewicz; Józef Mierzwiński; Irena Petersen; Anna Pieprzykowska; Anna Rogunkowa; Albert Stephany; Erika Sedmal; Lilly Taube; Szarlotta Wilcken; Janis Wollowicz; Michalina Zygmunt.

²⁴ Przegląd roczny z działalności prywatnej szkoły E. Lichtarowicz za rok 1922/23, PAH f. 6637, op. 2, nr 4810, s. 9.

²⁵ Ponadto Elizabeta Agapowa, Anton Barda, Eizeus Budkewic, Kristina Dombrowska, Wiktoria Gulbińska, Ella Kalning, Janis Kelers, Ida Lardin, August Luse, Ahna Raterman, Franc Rutkowski, ks. Pawils Stricko, Martin Freiman.

Moskwie (1900), Zurichu (1915), ponadto na: Kursach Pedagogicznych w Moskwie, Kursie Językowym w Petersburgu oraz w Gimnastycznym Uniwersytecie w Dreźnie w 1911 r. Jedna osoba z kadry pedagogicznej uzyskała wykształcenie prywatne (domowe).

Poziom i zakres wykształcenia można ukazać na przykładzie nauczycielki Elizabety Agapowej, która ukończyła żeńskie gimnazjum w Pleskawie (1911 r.), 8 semestrów wyższej szkoły (brak nazwy) w Petersburgu oraz żeńskie kursy (prawdopodobnie również w Petersburgu), na które uczęszczała w latach 1912–1917²⁶.

Na przestrzeni lat 1929–1932 w składzie grona pedagogicznego miejskiej szkoły nastąpiły nieznaczne zmiany: w 1929 r. doszła Cecylia Pakaln, absolwentka ryskiego Konserwatorium Muzycznego (1927 r.). W roku 1931/32 do zespołu nauczycielskiego dołączyły trzy osoby: Stanisława Czechowicz – absolwentka gimnazjum E. Lichtarowicz (1921 r.) i Kursów Stenograficznych w Rydze (1925 r.), Mikołaj Makowski, który ukończył techniczny Instytut w Luge (1927) i prywatny Komercyjny Instytut w Rydze (1931) oraz Longin Zaporowski – absolwent państwowej polskiej średniej szkoły w Daugavpils (1926) i ryskiego Archidiecezjalnego Seminarium (1931), który zastąpił ks. Pawłisa Stricko.

Informacje na temat wykształcenia nauczycieli pracujących w polskiej szkole średniej z reguły są bardzo ogólnikowe. Brak dokładniejszych danych o typie ukończonej szkoły, często brak nazwy miejscowości i roku ukończenia nauki. Spowodowane to było m.in. zagubieniem bądź zniszczeniem dokumentów osobistych w czasie I wojny światowej.

Na podstawie Przeglądu Roczego za rok 1927/28 można stwierdzić, że nauczyciele nie posiadali kwalifikacji do nauczania w szkołach średnich.

Trudno jest stwierdzić, czy swoje przygotowanie naukowe i pedagogiczne uzupełniali, kontynuując np. studia, gdyż na ten temat nie ma żadnych informacji.

Z dodatkowych uwag zamieszczonych przy nazwiskach nauczycieli wiadomo, że część z nich pracowała w innych ryskich szkołach: czterech nauczycieli podjęło nauczanie w rosyjskich szkołach średnich (państwowej oraz miejskiej), jeden w żydowskiej szkole średniej, sześciu prowadziło zajęcia w I Ryskiej Miejskiej Polskiej Szkole Powszecznej. Ponadto dodatkowe zatrudnienie uzyskali nauczyciele w średniej szkole łotewskiej, Liceum Francuskim, średniej szkole niemieckiej i w Instytucie Nauczycielskim.

Zatrudnienie nauczycieli w kilku szkołach podyktowane było brakiem pedagogów. Korzystano z usług tych z praktyką pedagogiczną, którzy w ten sposób wspierali intensywnie rozwijające się szkolnictwo na Łotwie. Wydaje się, że trudności kadrowe mieli nie tylko Polacy, ale i inne narody odbudowujące i tworzące własne szkolnictwo. Najszybciej pokonano problemy związane z kształceniem nauczycieli i ich przygotowaniem pedagogicznym w odniesieniu do szkolnictwa łotewskiego. Nie mniej prężnie w tej kwestii działała społeczność niemiecka (Niemców Inflanckich). W przypadku polskich nauczycieli, rekrutujących się z miejscowej ludności, uzupełnianie kwalifikacji mogło następować poprzez polskie kursy pedagogiczne bądź przez różne formy doksztalcenia i doskonalenia organizowane przez łotewskie Ministerstwo Oświaty. W przypadku ministerialnej propozycji pojawiała się kwestia znajomości języka łotewskiego przez polską ludność. Nie można było też liczyć na wsparcie kadrowe miejscowych polskich szkół ze strony polskiego Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, gdyż

²⁶ Przegląd roczny z działalności Miejskiej Polskiej Szkoły Średniej za rok 1927/28, op. cit., nr 4814, s. 6.

tworzone na ziemiach II Rzeczypospolitej szkolnictwo (szczególnie na ziemiach dawnego zaboru rosyjskiego) potrzebowało dużej liczby nauczycieli.

W pierwszych latach funkcjonowania polskiego szkolnictwa przedstawiciele polskiego wydziału w łotewskim ministerstwie oświaty położyli szczególny nacisk na przygotowanie kadr nauczycielskich, bo „sily to były niefachowe, często zupełnie przypadkowe, a chodziło o postawienie szkoły na należytych poziomach, gdyż zachodziła groźba, że dzieci polskie zaczną opuszczać swe szkoły i przechodzić do szkół innych narodowości²⁷”. Pomimo szerokich działań jednak problem pełnych kwalifikacji polskich nauczycieli szkół średnich i powszechnych w okresie międzywojennym w Łotwie nie został do końca rozwiązany.

Na rozwój życia oświatowego wpływ miała m.in. polityka władz łotewskich, szczególnie po przewrocie majowym w 1934 r. Od tego momentu sytuacja ludności polskiej w państwie łotewskim ulegała stałemu pogorszeniu we wszystkich dziedzinach życia społecznego i politycznego.

Na mocy nowej ustawy „O oświacie publicznej” z 12 lipca 1934 r. została zmieniona organizacja szkolnictwa łotewskiego. Przedstawiono następującą drogę kształcenia dzieci i młodzieży:

- przedszkole (płatne) dla dzieci w wieku od 3–8 lat,
- szkoła powszechna obowiązkowa dzieliła się na jednoroczną szkołę (klasę) przygotowawczą i na właściwe 6-klasowe nauczanie powszechne. Szkołę (klasę) przygotowawczą mogło zastępować nauczanie domowe. Na poziomie właściwej szkoły powszechnej można było realizować edukację poprzez 4 klasy szkoły powszechnej i 2 klasy przygotowawcze, funkcjonujące przy szkołach średnich, które realizowały program klasy V i VI z poszerzoną nauką języków obcych;
- szkolnictwo średnie obejmowało: 5-klasowe szkoły ogólnokształcące, techniczne i handlowe, 2–3-letnie zawodowe oraz 6-klasowe seminaria nauczycielskie²⁸.

Wspomniana ustawa ograniczyła prawa mniejszości narodowych w zakresie szkolnictwa, np. znosiła autonomię mniejszościowych szkół.

W maju 1934 r. zlikwidowano wydziały mniejszościowe, w tym polski w Ministerstwie Oświaty. W ich miejsce powołano specjalnych doradców ministerialnych²⁹ (referentów). Wraz z likwidacją polskiego wydziału ustąpił ze swojego stanowiska, zajmowanego od 1922 r. kierownik tegoż wydziału Antoni Talat-Kiełpsz³⁰. Na stanowisko referenta polskiego szkolnictwa w Ministerstwie Oświaty minister mianował Romana Ciesiulewicza.

Intencją rządu łotewskiego było ograniczenie liczby szkół mniejszościowych – również polskich. W miejsce szkół prywatnych i samorządowych zakładano szkoły państwowe, a nowe przepisy znacznie ograniczyły możliwości uczęszczania do szkół narodowych. Już we wstępie wymienionej powyżej ustawy z 1934 r. została sformułowana i podkreślona idea wychowania narodowego i państwowego „w duchu miłości ojczyzny i pracy”.

Władze łotewskie w myśl ustawy szkolnej konsekwentnie realizowały swoją politykę. Wywoływało to oburzenie części polskiej społeczności, lecz jakiegokolwiek rozmowy na temat tej polityki były odrzucane przez rząd łotewski.

²⁷ Szkolnictwo polskie w Łotwie, Sprawy Narodowościowe 1928 nr 2, s. 300.

²⁸ S. Truchim, op. cit. s. 8.

²⁹ Kwestie narodowościowe, Sprawy Narodowościowe 1934 nr 2–3, s. 307.

³⁰ W 1921 r. A. Talat-Kiełpsz został powołany na stanowisko inspektora szkół polskich w Łatgalii, Przyjacieł Szkoły 1928 nr 1, s. 28.

W połowie 1935 r. władze miejskie Rygi w porozumieniu z Ministerstwem Oświaty postanowiły przekształcić Polskie Miejskie Gimnazjum na szkołę państwową. Te decyzje wywołały wielkie zaniepokojenie wśród nauczycieli i młodzieży, gdyż obawiano się zlikwidowania polskiego języka wykładowego i wprowadzenia języka łotewskiego. Nauczyciele szkoły w piśmie do ministra oświaty stwierdzili: „polska młodzież, która już od kilku lat uczyła się wszystkich przedmiotów w języku polskim nie mogłaby nadażyć we wszystkich przedmiotach w państwowym języku, chociaż uczniowie polskiego gimnazjum znają dostatecznie język państwowy, jednak nie znają terminologii łotewskiej w takich przedmiotach, jak: matematyka, fizyka, chemia, nauka o przyrodzie i inne. Zwłaszcza ciężko byłoby w starszych klasach tę terminologię w tak krótkim czasie i w tak wielkiej objętości przyswoić”³¹. Zaproponowano w związku z powyższym, aby gimnazjum likwidować stopniowo i umożliwić uczniom, którzy rozpoczęli naukę w Miejskim Gimnazjum, ukończenie jej w tej szkole. Ostatecznie na początku roku szkolnego 1935/36 miejskie gimnazjum zostało przekształcone w państwową szkołę z polskim językiem wykładowym. Przekształcenie ryskiej szkoły miejskiej w państwową zostało odebrane negatywnie przez część polskiego społeczeństwa.

Nastroje niezadowolenia udzielały się również młodzieży. Jednym z incydentów opisanym w protokole z posiedzenia Rady Pedagogicznej polskiego państwowego gimnazjum było demonstracyjne i naganne zachowanie uczniów na lekcji śpiewu w dniu 9 listopada 1935 r.³². W trakcie śpiewania łotewskich pieśni patriotycznych część uczniów rozmawiała, gwizdała, miauczała i szczekała, inni śpiewali tylko refreny, podczas śpiewania hymnu państwowego kilku uczniów nie wstało. Kilkakrotne upomnienia nauczycielki śpiewu nie przynosiły żadnych rezultatów. Groźby wysłania niesfornych uczniów do dyrektora szkoły zakończyły się m.in. stwierdzeniem jednej z uczennic „my dyrektora nie mamy, Łotysz nie może być dyrektorem polskiej szkoły”³³.

Rada Pedagogiczna, rozpatrując skargę nauczycielki musiała przede wszystkim ocenić, czy było to przewinienie – wybryk chuligański czy też antyłotewska i antypaństwowa demonstracja polityczna.

Po długich naradach Rada Pedagogiczna uznała (nie jednogłośnie), że było to „dyscyplinarne przewinienie” i ukarano dziewięciu uczniów w zależności od stopnia niedyscyplinowania zawieszeniem w prawach ucznia na okres od 2 do 9 dni (tj. zakazem uczestniczenia w tym czasie w zajęciach) i obniżeniem oceny ze sprawowania.

Nie ulega wątpliwości, że atmosfera w szkole, relacje między nauczycielami i uczniami były odzwierciedleniem polityki szkolnej władz łotewskich wobec polskiej mniejszości narodowej. Można uznać, iż w Rydze stosunki między władzami szkolnymi a dyrekcją i gronem pedagogicznym gimnazjum były poprawne. Usytuowanie w stolicy państwa szkoły dla mniejszości polskiej, która stanowiła tu nieznaczny procent mieszkańców, pod kontrolą władz oświatowych z jednej strony, z drugiej – pod opieką licznych polskich organizacji społecznych i oświatowych sprawiało, iż ryskie gimnazjum nawet w okresie pogarszającej się sytuacji wewnętrznej i międzynarodowej Łotwy w drugiej połowie lat 30. funkcjonowało bez większych przeszkód.

³¹ Pismo konferencji pedagogicznej do Ministra Oświaty w sprawie zlikwidowania ryskiego miejskiego polskiego gimnazjum i otwarcia ryskiego państwowego gimnazjum polskiego z 12 IV 1935 r., PAH f 6647 op 1, nr 146, s. 33.

³² Protokół z posiedzenia Rady Pedagogicznej Ryskiego Polskiego Państwowego Gimnazjum z dnia 11 XI 1935 r. PAH f 6647, op 1, nr 789, s. 32.

³³ Op. cit., s. 32a.

Podobna sytuacja była, szczególnie po 1934 r. w dwóch polskich szkołach średnich w Daugavpils (Dyneburg) i Rezekne (Rzeżyca).

Pierwsza z wymienionych – w Daugavpils została założona jesienią 1920 r. jako prywatna szkoła, następnie przekształcona w Państwowe Gimnazjum Polskie (październik 1921 r.). Podobnie państwowe gimnazjum w Rezekne – początkowo było prywatną szkołą, która rozpoczęła swoją działalność 21 listopada 1921 r.³⁴

W roku szkolnym 1934/35 w polskim państwowym gimnazjum w Rezekne zatrudnionych było 17 osób: dyrektorka szkoły, 13 nauczycieli, lekarz, sekretarka i sprzątaczką. Długoletnią dyrektorką gimnazjum była Olga Talat-Kiełpsz³⁵. Od 21 listopada 1921 r. do 1 sierpnia 1922 r. była dyrektorką polskiej prywatnej szkoły średniej w Rezekne, następnie mianowana na rok dyrektorem organizatorem tej samej, ale już państwowej średniej szkoły polskiej. Dnia 1 września 1923 r. zrezygnowała z funkcji w związku z mianowaniem jej męża Antoniego Talata-Kiełpsza na stanowisko przewodniczącego polskiego wydziału szkolnego. Nadal do 1 lutego 1927 r. pracowała jako nauczycielka w wymienionej szkole. W związku z odejściem dotychczasowej dyrektorki szkoły Stanisławy Dowgiałło, minister oświaty nakazał O. Talat-Kiełpsz pełnienie obowiązków dyrektora do końca roku szkolnego (1926/27), a następnie przedłużyć na kolejne lata.

Długoletnią nauczycielką gimnazjum w Rezekne była też Aleksandra Wysocka zatrudniona od 1 września 1922 r. jako tymczasowa nauczycielka przyrody. W roku szkolnym 1932/33 „decyzją ministerstwa oświaty jest ustalona w zawodzie jako stała nauczycielka tegoż gimnazjum”³⁶. Pełniła też przez szereg lat funkcję wychowawcy klasy.

Analizując listę nauczycieli i ich deklaracje narodowościowe można stwierdzić, iż w roku 1934/35 wśród grona nauczycielskiego 7 osób to Polacy. Przy nazwisku dyrektorki Olgi Talat-Kiełpsz odnotowano „Rosjanka wychowana w kulturze polskiej”³⁷.

Nieliczni nauczyciele polskich szkół średnich angażowali się w pracę organizacji polityczno-społecznych i oświatowych. Nie zawsze tego typu działalność zyskiwała aprobatę władz łotewskich. Należy przypomnieć, iż społeczność polska była organizacyjnie rozproszona. Wysiłki Polaków zmierzających do skonsolidowania różnych organizacji i utworzenia wspólnej i silnej reprezentacji, natrafiały na opór części (...) samych Polaków. Za wielki sukces należy zatem uznać powołanie Polskiego Zjednoczenia Narodowego w Łotwie (24 kwietnia 1932 r.) w miejsce zlikwidowanego w 1931 r. przez rząd Łotewski Związku Polaków w Łotwie. W czerwcu 1933 r. powołano Związek Polskiej Młodzieży Katolickiej.

Jednym z członków Związku był nauczyciel polskiego państwowego gimnazjum w Rezekne – Władysław Jasionowicz. W piśmie do władz szkolnych Ministerstwo Spraw Wewnętrznych³⁸ informowało o uwięzieniu dnia 17 marca 1935 r. wymienionego Wł. Jasionowicza w związku z „jego wrogą działalnością przeciw państwu i narodowi łotewskiemu”³⁹. W piśmie stwierdzono, że Polski Katolicki Związek Młodzieży działał na terenie Łotwy na podstawie zarządzeń i nakazów Światowego Związku Polaków z Za-

³⁴ Por. J. Albin, op. cit. s. 123–124.

³⁵ Pismo O. Talat-Kiełpsz do Dyrektora Departamentu Szkolnego z 9 listopada 1935 r. PAH f.6647, op. 1, nr 787, s. 77–77a.

³⁶ Pismo Ministerstwa Oświaty do dyrekcji gimnazjum w Rezekne z 28 września 1934 r. PAH f.6647, op. 1, nr 787, s. 9.

³⁷ Nauczyciele państwowego gimnazjum w Rezekne. Dane z 15 kwietnia 1935 r., op. cit. 49.

³⁸ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych wydział polityczny do Dyrektora Departamentu Szkolnictwa w Ministerstwie Oświaty z 3 kwietnia 1935 r., op. cit., s. 47.

³⁹ Ibid.

granicy z siedzibą w Warszawie, którego „zadaniem i celem jest wychowywać swoich członków niełojalnych wobec Łotwy, lecz na prawdziwych polskich obywateli”.

Kolejnymi zarzutami przeciwko Jasionowiczowi był fakt, iż w 1934 r. brał udział w Kongresie polskiego wszechświatowego związku zorganizowanego w Warszawie i Krakowie dla Polaków mieszkających za granicą oraz „że wsparł finansowo filię Polskiego Katolickiego związku w Ludzy (Lucyn), która za organizowanie tajnych zebrań została ukarana grzywną. W zakończeniu pisma czytamy: „Biorąc pod uwagę, że dowiedziona działalność Władysława Jasionowicza, syna Jana nie jest zgodna z zadaniem nauczyciela łotewskiego prosimy (...), aby Władysław Jasionowicz w przyszłości nie mógł pracować jako nauczyciel w państwowym polskim gimnazjum w Rezekne, jak również w żadnej szkole na Łotwie”. Jasionowicz po kilku dniach od swojego aresztowania został uwolniony, lecz pozbawiony pracy musiał opuścić Łotwę⁴⁰. Wobec braku dokumentów trudno jest ocenić wiarygodność postawionych zarzutów. Wiadomo jednak, że odbywały się tajne posiedzenia członków polskich organizacji. Była to odpowiedź m.in. polskiej młodzieży na zaostrzającą się w latach 1933–1934 sytuację kryzysową zarówno ekonomiczną, jak i polityczną oraz poważne zaognienie napięć na tle narodowościowym.

Poważnym problemem dla dyrekcji polskich gimnazjów było zorganizowanie pomocy materialnej dla uczniów. Z licznych sprawozdań z działalności szkół w Rydze, Daugavpils i Rezekne wynika, iż taka pomoc była niezbędna⁴¹. Wiele dzieci pochodziło z rodzin robotników niewykwalifikowanych oraz bezrobotnych. Duża część uczniów wywodziła się z rodzin wielodzietnych. Ponadto część gimnazjalistów to były pólseroty i sieroty, czasami pozostawali na utrzymaniu starszego rodzeństwa i dalszej rodziny. Pomimo znaczących potrzeb były one tylko w niewielkim stopniu zaspokajane. Dyrekcje szkół wysyłały pisma do Ministra Oświaty w sprawie wsparcia materialnego polskich szkół bez większych jednak efektów.

Jednym z zaproponowanych przez polskie środowiska rozwiązaniem, które mogło pomóc niezamożnym uczniom było utworzenie przy gimnazjum w Rezekne internatu. Został powołany na posiedzeniu Rady Pedagogicznej 16 września 1936 r.⁴²

Przykładowo w latach 1937–39 mieszkało w internacie 50 uczniów (25 dziewcząt i 25 chłopców)⁴³. Wychowankowie byli zobowiązani do uiszczania stałej miesięcznej opłaty (6 latów). Uczniowie zamożniejsi wnosili dodatkowo po 2 laty za mieszkanie. W ramach wnoszonej opłaty każdy otrzymywał obiad złożony z dwóch dań, ponadto rano słodką kawę, wieczorem wodę do herbaty. Niezamożnym uczniom wydawano dodatkowo chleb oraz cukier.

Gimnazjum i internat w Rezekne otrzymywały znaczącą pomoc finansową od Polskiego Towarzystwa „Oświata” w Łotwie, które jednak samo borykało się z podobnymi trudnościami.

Lata 1938 i 1939 wniosły przede wszystkim zmiany dotyczące organizacji społeczno-oświatowych. Ustawa o organizacji i związkach z 11 lutego 1938 r. nakazywała reje-

⁴⁰ Sprawy Narodowościowe 1935 nr 1–2, s. 118; por. J. Albin, op. cit., s. 174.

⁴¹ Wyciąg z protokołu konferencji pedagogicznej w Państwowym Polskim Gimnazjum w Rezekne z 24 października 1938 r., PAH f 6647, op. 1, nr 788, s. 52.

⁴² Pismo p.o. dyr. Olgi Talat-Kicłpsz do Zarządu Polskiego Towarzystwa Oświaty w Łotwie z 24 października 1936 r. f 5605, op. 1, nr 8, s. 23.

⁴³ Przegląd pracy internatu za okres 1 lipca 1937 – 1 lipca 1938, f. 6647, op 1, nr 788, s. 61; za okres od 1 lipca 1938 do 1 lipca 1939, op. cit., s. 158.

stracę statutów organizacji w Ministerstwie Spraw Społecznych (a nie jak do tej pory w sądach okręgowych).

Decyzję o rejestracji podejmował minister spraw społecznych, który uznając działalność danej organizacji za niepożądaną mógł odmówić jej rejestracji. Ustawa stanowiła również, że kilka organizacji może połączyć się w jedną. Na podstawie tych przepisów sześć polskich organizacji działających w Łotwie⁴⁴ połączyło się w Związek Polaków na Łotwie.

Związek został zarejestrowany 31 marca 1939 r. Rozporządzenie w tej sprawie zostało opublikowane w Wiadomościach Urzędowych (Voldibas Vestnesis) z dnia 12 kwietnia 1939 r.⁴⁵. Prezesem tymczasowego Zarządu Głównego Związku (do Walnego Zjazdu) został Jarosław Wilpiszewski, sekretarzem generalnym Władysław Ihnatowicz, a pełnomocnikiem tymczasowego Zarządu na teren Łatgalii i powiatu iłkukszańskiego – Mamert Miż-Miszyn⁴⁶. „Zjazd konstytucyjny Związku (...) odbył się w Dyneburgu w dniu 11 czerwca 1939 r. z udziałem 142 delegatów”⁴⁷. Przewodniczącym związku został W. Ihnatowicz.

Zadaniem związku była m.in. konsolidacja polskiego społeczeństwa, dodajmy w czasie, gdy sytuacja międzynarodowa wskazywała, iż europejski konflikt zbrojny jest nieunikniony.

Rejestracja związku nastąpiła w sprzyjającym klimacie politycznym Łotwy. Zezwolenie na utworzenie związku Polaków w Łotwie „zbiegło się z czynionymi przez rząd przyjaznymi gestami wobec polskiej mniejszości narodowej”⁴⁸. Dowodem na zmianę stosunku władz było wyrażenie zgody na początku 1939 r. na urządzenie w szkołach polskich obchodów świąt narodowych. Pozwolenie było wynikiem rozmów Wilpiszewskiego z Ministrem Spraw Społecznych A. Berzińszem oraz ministrem Oświaty Auszkapem (21 kwietnia). Minister oświaty umożliwił dzieciom uczącym się w polskich szkołach uroczyste obchodzenie np. święta 3 Maja. W tym dniu mogły:

- 1) uczestniczyć w nabożeństwie w czasie przeznaczonym na dwie pierwsze lekcje;
- 2) wysłuchać na jednej lekcji referatu poświęconego konstytucji majowej;
- 4) wziąć udział w akademiach urządzanych przez społeczeństwo polskie poza szkołą.

Rozmowy z ministrem Spraw Społecznych pozwoliły też na zarejestrowanie wszystkich 19 filii Związku Polaków (m.in. były to: iłkukszańska, indrycka, swenteńska, pustyńska, juchnicka, krasławska, jełgawska, demeńska, grzywska, daugawpilska, rezekneńska, lipawska)⁴⁹.

W okólniku z sierpnia 1939 r. na temat działalności filii Związku w terenie zwraca się uwagę, iż „zarząd filii nie powinien w swej działalności ograniczać się jedynie do spraw kulturalno-oświatowych, lecz winien się stać jednocześnie rzecznikiem wszystkich spraw interesujących ogół Polaków, zamieszkałych w dawnym terenie. Do tych spraw

⁴⁴ Były to: Związek Polskiej Młodzieży na Łotwie (17 filii), Polskie Towarzystwo Oświaty (2 filie), Polsko-Katolickie Stowarzyszenie „Harfa” (3 oddziały), Polskie Towarzystwo „Warta” w Rydze, Polskie Towarzystwo Lucyńskie i Polskie Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”; Organizacje polskie wobec ustawy o organizacjach, Sprawy Narodowościowe 1938 nr 4–5, s. 503.

⁴⁵ Związek Polaków na Łotwie, Zarząd Główny do wszystkich filii związku, Ryga 20 kwietnia 1939 r. PAH f. 2395 op. 1, nr 7, s. 71.

⁴⁶ Pismo M. Miż-Miszyna do tymczasowego Zarządu Głównego Związku Polaków na Łotwie, Dyneburg 27 kwietnia 1939 r., op. cit., s. 9; Informacja tymczasowego Zarządu br. daty, op. cit., s. 51.

⁴⁷ J. A l b i n, op. cit., s. 195–196.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Protokół posiedzenia tymczasowego Zarządu Głównego Związku Polaków na Łotwie, Daugavpils 20 maja 1939 r., op. cit., nr 1, s. 62.

należały przede wszystkim: nauka religii w języku ojczystym dla dzieci uczęszczających do obcej szkoły, szkoły polskie, sprawy nabożeństw i kazań dla ludności polskiej w języku ojczystym, sprawy warsztatów pracy dla młodzieży itp.”⁵⁰.

Nie będzie już jednak czasu na rozwinięcie wskazanych w okólniku działań. Wkrótce okaże się, że zarówno Związek, jak i nie zrzeszona część społeczności polskiej będzie organizować pomoc dla rodaków z ogarniętej wojną II Rzeczypospolitej.

Już we wrześniu 1939 r. okólnik Zarządu Głównego Związku Polaków na Lotwie skierowany do filii zaleca organizowanie pomocy dla uciekinierów, przybywających na teren Łotwy.

„Pożoga wojenna, której terenem jest cała Polska pozbawiła dziesiątki i setki tysięcy naszych rodaków dachu nad głową i zmusiło do ucieczki za Granicę (...). Pomóc rodakom w najcięższej chwili ich życia jest naszym obowiązkiem społecznym. (...) W każdej filii powinny powstać punkty zbiórki, gdzie mają być gromadzone wszelkie ofiary w naturze i w pieniądzech”⁵¹.

W ciągu pierwszych trzech miesięcy wojny na terenie Łotwy znalazło się ponad 400 uchodźców cywilnych, wśród których znajdowały się dzieci w wieku szkolnym. W obozach cywilnych i wojskowych znalazło się przeszło 50 dzieci, z których do grudnia (1939 r.) 30 dzieci umieszczono w Rydze w ochronie Polskiego Towarzystwa Dobroczynności⁵².

Poszczególne szkoły starały się wspomagać dzieci przybywające z Polski. Chętnych przyjmowano w poczet nowych uczniów. Biorąc pod uwagę, iż polskie szkoły borykały się z problemami finansowymi, tym bardziej tego typu pomoc zasługuje na uwagę. Już w listopadzie zarząd Główny ZP na Lotwie zawiadomił dyrektora polskiego gimnazjum w Rezekne, że z dwóch obozów internowania polskich żołnierzy na Łotwie do wymienionej szkoły zostanie skierowanych 25 uczniów⁵³.

Polscy uczniowie pod koniec 1939 r. zostali umieszczeni również w ryskim gimnazjum. Dyrekcja za zgodą łotewskiego Ministra Oświaty przyjęła grupę dzieci „polskich uciekinierów, którzy albo z rodzicami lub bez, zmuszeni okolicznościami II wojny światowej, przybyli do Łotwy i teraz tu chcą kontynuować przerwane kształcenie”⁵⁴. Uczniowie rozpoczęli naukę lecz nie byli w stanie za nią zapłacić. Dyrekcja podjęła w Ministerstwie Oświaty odpowiednie kroki, aby młodzież zwolnić z tych opłat.

W styczniu 1940 r. prezes filii lepelskiej zwrócił się do Zarządu Głównego Związku Polaków na Lotwie w sprawie ulokowania w polskim gimnazjum (być może chodzi o ryskie gimnazjum) „pewnego internowanego Eugeniusza Wiśniewskiego, który jest obecnie w obozie lepelskim”⁵⁵.

Opieką otoczono również polskich żołnierzy i oficerów internowanych na Łotwie (około 4 tysiące).

W czasie świąt Bożego Narodzenia w 1939 r. dla wszystkich, przebywających w obozach koło Lipawy, Lietene i Rygi przygotowano prezenty „pod choinkę”. Podobnie postąpiono w czasie świąt Wielkanocnych (1940 r.). W tej sprawie filia rezekneńska wystosowała odpowiednie pismo do Zarządu Głównego Związku. W piśmie zaproponowano, iż delegacja wręczy upominki przygotowane przez sekcję kobiet internowanych

⁵⁰ W. I h n a t o w i c z, *Okólnik dotyczący kontaktu z terenem*, Ryga 12 sierpnia 1939 r., op. cit., nr 7, s. 36.

⁵¹ *Okólnik w sprawie akcji pomocniczej dla uciekinierów polskich*, Ryga 20 września 1939 r., op. cit., s. 31.

⁵² Pismo W. I h n a t o w i c z a, Ryga 6 grudnia 1939 r., op. cit., s. 16.

⁵³ Pismo do dyrektora polskiego gimnazjum w Rezekne z 27 listopada 1939 r., op. cit., nr 9, s. 446.

⁵⁴ Ryskie Państwowe Polskie Gimnazjum, 14 grudnia 1939 r. PAH f. 6647, op. 1, nr 780, s. 189.

⁵⁵ Prezes oddziału lepelskiego J. Chmielewski do Głównego Zarządu Związku Polaków w Rydze, 10 stycznia 1940, op. cit., nr 25, s. 18.

w obozie w Lietene⁵⁶. Ostatecznie zarząd Główny zaproponował, aby ze względów oszczędnościowych zrezygnować z rozdawania paczek świątecznych. Zaakceptowano natomiast odwiedzinę przez kilkusobową delegację przebywających w obozie⁵⁷. W tym samym piśmie napisano, iż akcja upominkowa „ze względu za zdekompilowania obozów (powrót, roboty rolne i leśne)” objęłaby tylko część internowanych. Organizowanie pośrednictwa pracy dla internowanych było kolejną formą pomocy. Wszyscy internowani, o ile chcieli, mogli uzyskać przydział do robót rolnych, leśnych bądź przy kopaniu torfu. Do tego typu prac nie byli jednak przygotowani, gdyż większość z nich wykonywała przed wojną zawody urzędnicze⁵⁸.

Dla żołnierzy internowanych organizowano również biblioteki bądź udostępniano księgozbiory miejscowych szkół. Przykładowo w maju 1940 r. komendant obozu w Ulbrokas, Zarin otrzymał z ryskiego Polskiego Gimnazjum książki do nauki języka polskiego dla kursu w zakresie szkoły średniej⁵⁹.

W połowie czerwca 1940 r. na Łotwę wkroczyły wojska radzieckie. Przy poparciu Moskwy powstał centroprawicowy rząd z profesorem A.M. Kirchensteinem na czele, który głosząc hasła przywrócenia swobód konstytucyjnych rozpiisał wybory do parlamentu na dzień 15 lipca. Przygotowania do nich odbywały się już pod kontrolą sowiecką. Zarząd ZPwŁ, nie mając pełnego rozeznania sytuacji, postanowił wówczas wystawić własną listę w okręgach łatgalskim i zemgalskim, a w Rydze pójść do wyborów w bloku z łotewską grupą katolicką.

W piśmie z 4 lipca 1940 r. do zarządów filii ZPwŁ, Władysław Ihnatowicz napisał: „znane wszystkim dobrze przemiany w życiu państwowym przynoszą również konieczność dostosowania życia organizacji społecznych do wymagań i możliwości nowego okresu. Całe życie społeczne powraca do formy demokratycznej, zrywając z dotychczasowym systemem”⁶⁰. W piśmie poruszono sprawy związane z pracą dotychczasowych zarządów filii i procedury wyboru nowego, gdyby zaistniała taka konieczność. Pismo kończy stwierdzenie: „Ważna w tym wypadku jest deklaracja rządu z dn. 21 czerwca, zapowiadająca jednakowy oparty na poczuciu prawa i sprawiedliwości stosunek do wszystkich obywateli bez różnicy narodowości, wyznania, wykształcenia i stanu posiadania. Każda filia powinna się stać ośrodkiem pulsującego kulturalnego życia polskiego. Dziś znów mamy prawo do własnego języka, do własnej szkoły polskiej, do własnej biblioteki, własnych zebrań kulturalnych, przedstawień itd.”⁶¹. Jednakże już wkrótce okazało się, że intencje nowego rządu są zupełnym zaprzeczeniem słownych deklaracji. Komisarze radzieccy nie dopuścili do wystawienia jakichkolwiek innych list kandydatów poza rządową. W tej sytuacji zarząd Związku zrezygnował z udziału w akcji wyborczej, zaś wielu Polaków wybory zbojkotowało lub oddało listy przekreślone.

Tak wybrany Sejm poprosił 21 lipca 1940 r. o przyjęcie Łotwy w skład ZSRR jako 15 republiki. Zaraz po wcieleniu Łotwy do Związku Radzieckiego rozpoczął się proces sowietyzacji kraju i stopniowej likwidacji polskiego ruchu narodowego.

Już w czerwcu komunistyczne władze podjęły działania przeciwko Związkowi Polaków na Łotwie. Filie związku były likwidowane kolejno: demeńska w sierpniu, a „cały inwentarz wraz z księgami kancelaryjnymi i pieczętkami, kasą biblioteczną i sprzętem

⁵⁶ Filia rezeckneńska do Zarządu Głównego ZP na Łotwie, 12 marca 1940 r., f. 2395, op. 1, nr 28, s. 11.

⁵⁷ A. Ta l a t-Kie l p s z do filii w Rezekne, Ryga 15 marca 1940, op. cit., s. 13.

⁵⁸ W. Ihnatowicz do zarządu filii rzeżyckiej, Ryga 20 kwietnia 1940 op. cit., s. 5.

⁵⁹ Byłe Archiwum Rewolucji Październikowej i Budowy Socjalizmu w Rydze, f. 700, op. 2, nr 332, s. 16.

⁶⁰ Pismo Wł. Ihnatowicza do zarządów filii ZPwŁ, PAH f 2395, op 1, nr 7, s. 36.

⁶¹ Ibid.

sportowym został przekazany dnia 17 sierpnia prezesowi Rady Samorządu tow. B. Murniekowi⁶², daugavpilska we wrześniu, a inwentarz – „biblioteka, aparat radiowy i inne rzeczy zostały przekazane miejscowej kompartii”⁶³. Likwidacja filii lutyńskiej nastąpiła „z zarządzenia Głównego Sztabu komunistycznej partii lutyńskiego oddziału, prezesem którego jest ob. Rubulis (...). Likwidację tłumaczy się w ten sposób: z udzielonych informacji przez pewnego członka związku, uważają, że filia lutyńska już od roku nie egzystuje, a więc wszelki inwentarz nie może się poniewierać u osób prywatnych”⁶⁴.

Dłużej przetrwało polskie szkolnictwo, w tym dwie szkoły średnie. Na początku sierpnia 1940 r. został aresztowany Eryk Talat-Kiełpsz, pracownik polskiego gimnazjum w Rydze⁶⁵, który natychmiast został zwolniony z pracy (na jego miejsce zatrudniono Paulinę Długoborską)⁶⁶. W tym samym czasie aresztowano innych czołowych działaczy: m.in. W. Ihnatowicza – prezesa i N. Liberysa – wiceprezesa ZPwŁ, Romualda Hryniewicza – prezesa Polskiego Stowarzyszenia Akademickiego i Aleksandra Matulonisa – administratora Teatru Polskiego, B. Gołubca – działacza ZPwŁ i innych.

We wrześniu 1940 r., opierając się na rozkazie Komisarza Oświaty Narodowej Socjalistycznej Republiki Łotewskiej, przejęto pomieszczenia, sprzęt i całą dokumentację Polskiego Gimnazjum w Rydze⁶⁷. Równocześnie z pracy został zwolniony dotychczasowy dyrektor szkoły A. Barda, który objął podobną funkcję w polskim gimnazjum w Rezekne.

Na podstawie dokumentów można wnosić iż w miejsce państwowego polskiego gimnazjum powołano w roku szkolnym 1940/41 Ryską Miejską Niepełną Polską Szkołę Średnią nr 1, której dyrektorem został Aloizs Sudimts. W szkole pracowało 16 nauczycieli, lekarz, pielęgniarka oraz opiekun pionierów⁶⁸. W materiałach archiwalnych dotyczących działalności szkół w grudniu 1940 r. wymienione są również: ryskie trzecie polskie gimnazjum oraz ryskie miejskie polskie wieczorowe niepełne gimnazjum⁶⁹.

Istniejące szkoły w Łotwie organizowano na wzór szkół radzieckich, np. w Daugavpils miejscowa Szkoła Podstawowa nr 13 została przekształcona w gimnazjum o 10-letnim kursie nauki⁷⁰.

Zmiany w organizacji szkół widoczne były przede wszystkim na poziomie szkolnictwa podstawowego, gdzie likwidowano polskie szkoły i klasy, tworząc w ich miejsce początkowo szkoły i klasy łotewskie, następnie rosyjskie.

Druga fala aresztowań dotknęła Polonię łotewską w grudniu 1940 r. i objęła głównie Łatgalię. Deportowano wówczas wielu działaczy polskich i nauczycieli oraz osoby, u których znaleziono ukrywających się uchodźców z Polski. Na dwa tygodnie przed wybuchem wojny niemiecko-radzieckiej aresztowano na Łotwie i deportowano na wschód około 40 tysięcy osób, wśród których było wielu Polaków.

⁶² List pełnomocnika Narodowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych na polskie organizacje tow. J. Dubickiego, op. cit., nr 9, s. 26.

⁶³ List do obywatela pełnomocnika Komisariatu Spraw Wewnętrznych na polskie organizacje J. Dubickiego, op. cit., s. 6.

⁶⁴ Do Zarządu Głównego Związku Polaków na Łotwie, 21 sierpnia 1940, op. cit., s. 1.

⁶⁵ Ryskie gimnazjum do departamentu Szkół Średnich, 15 sierpnia 1940, b. Archiwum Rewolucji ..., f 700, op. 2, nr 332, s. 1.

⁶⁶ Pismo z dnia 30 sierpnia 1940 r., b. Archiwum Rewolucji..., op. cit., s. 12.

⁶⁷ Pismo z dnia 13 września 1940, op. cit., nr 539, s. 1.

⁶⁸ Pismo z dnia 17 grudnia 1940, op. cit., nr 34, s. 55.

⁶⁹ Dodatek do pisma okólnego wydziału Narodowego Kształcenia z 16 grudnia 1940 r., op. cit., s. 59, 62, 63.

⁷⁰ Do zarządu Szkolnego w Daugavpils, 3 września 1940 r., op. cit., nr 597, s. 88.

W latach 1918–1940 trzy polskie szkoły średnie w: Rydze, Rezekne i Daugavpils musiały pokonać wiele ważnych dla ich pracy problemów. Były to przede wszystkim: brak odpowiednio wykwalifikowanej kadry nauczycielskiej, początkowo odczuwano też brak podręczników. Na losy szkół wpływała również rozdrobniona organizacyjnie polska społeczność, której elity nie umiały się porozumieć. Działalność szkół była uzależniona od polityki łotewskich władz oświatowych.

Obserwując arenę polityczną regiony północno-wschodniej Europy można stwierdzić, że polityka wewnętrzna Łotwy była odbiciem sytuacji międzynarodowej. Państwo uderzało w „najczulsze” strony działalności społeczeństwa, a były nią szkolnictwo i oświata.

ANNA MARTA ŻUKOWSKA
Lublin

KWALIFIKACJE ZAWODOWE NAUCZYCIELI REALIZUJĄCYCH NAUCZANIE RYSUNKU W POLSKIM SZKOLNICTWIE OGÓLNOKSZTAŁCĄCYM W LATACH 1918-1939

KSZTAŁCENIE NAUCZYCIELI RYSUNKU DO SZKÓL POWSZECHNYCH

Po odzyskaniu niepodległości kształcenie i doskonalenie nauczycieli stało się sprawą niezwykle pilną, ponieważ liczba nauczycieli bez kwalifikacji była bardzo duża. Należało zatem jak najszybciej przystąpić do ich kształcenia.

W latach międzywojennych nauczycieli rysunku, tak jak i nauczycieli innych przedmiotów nauczania w szkole powszechnej, kształciły 5-letnie seminaria nauczycielskie, Roczne Kursy Nauczycielskie, Licea Pedagogiczne i Pedagogia. Wszystkie wyżej wymienione szkoły kształciły na poziomie średnim, dając absolwentom przygotowanie zawodowe.

Mówiąc o kształceniu nauczycieli należy również wspomnieć o 2-letnich preparandach nauczycielskich, nie będących wprawdzie zakładami bezpośrednio kształcącymi nauczycieli, ale przygotowującymi młodzież mającą co najmniej ukończoną cztero oddziałową szkołę powszechną, w wieku od 12 do 15 lat do nauki w seminariach nauczycielskich. Pod względem poziomu naukowego i założeń programowych preparandy odpowiadały wyższym kursom szkoły powszechnej.

Od 1919 roku obowiązkowymi zakładami kształcenia nauczycieli były seminaria nauczycielskie. Były to 5-letnie średnie szkoły zawodowe nie dające prawa wstępu na wyższe uczelnie. Program kształcenia ogólnego oparty był na podbudowie siódmej klasy szkoły powszechnej lub na równorzędnym wykształceniu uzyskanym w gimnazjum starszego typu. Seminaria nauczycielskie w niezmienionej strukturze organizacyjnej przetrwały aż do 1937 roku. Za najważniejszy składnik przygotowania zawodowego nauczyciela zostało tam uznane „dobre wychowanie i wykształcenie ogólne”. Realizacja programu nauki przebiegała oczywiście w sposób bardzo różnorodny. Zależało to od roz-

maitych czynników, bo i od poziomu uczniów przyjętych do seminarium i od zaopatrzenia szkół we wszystkiego rodzaju pomoce i przede wszystkim od nauczycieli pracujących w seminariach oraz w szkołach ćwiczeń.

Mimo, iż realizacja programu – jak stwierdzają to głosy oceniające seminaria nauczycielskie – przedstawiała się dodatnio, to seminaria miały wielu przeciwników. Krytykowali je nieraz sami absolwenci. Czynie to przede wszystkim wtedy, gdy w swojej pracy napotykali trudności przekraczające ich siły, zgłaszali pretensje, że seminaria nie przygotowały ich dostatecznie do różnych sytuacji, jakie stwarzało życie¹. Wśród wad i braków wyliczano: powierzchowne wykształcenie ogólne, nieznajomość łaciny, nieopanowanie języka obcego nowożytnego, zbyt pobieżne traktowanie nowych prądów w pedagogice, za szczupłą praktykę pedagogiczną². Od 1927 do 1937 roku, świadectwa ukończenia seminarium otrzymało średnio 4866 osób rocznie, w tym około 200 eksterków³.

Na początku lat międzywojennych seminaria nauczycielskie nie mogły pokryć zapotrzebowania na nauczycieli szkół powszechnych, toteż w roku szkolnym 1920/21 utworzono Państwowe Kursy Nauczycielskie, traktowane jako zastępcze lub pomocnicze zakłady kształcenia nauczycieli. Do roku 1928 organizowano dwa typy kursów, jednych dwuletnich dla kandydatów po szóstej klasie szkoły średniej ogólnokształcącej i drugich jednorocznych dla kandydatów po maturze ogólnokształcącej⁴. Po ukończeniu nauki uczniowie przystępowali do egzaminu dyplomowego. Od roku 1928 istniały tylko jednoroczne Państwowe Kursy Nauczycielskie dla kandydatów po maturze ogólnokształcącej.

Młodzież kończąca PKN w sumie uczyła się o rok dłużej od młodzieży kończącej seminarium nauczycielskie, przebywała bowiem 4 lata w szkole powszechnej, 8 lat w gimnazjum i 1 rok na Państwowym Kursie Nauczycielskim, co stanowi 13 lat, gdy tymczasem młodzież seminarium po 7 latach pobytu w szkole powszechnej uczęszczała 5 lat do zakładu kształcenia nauczycieli. Należy również podkreślić to, że młodzież kończąca PKN miała pełne średnie wykształcenie, a więc bardzo dobrą podbudowę ogólną.

Państwowe Kursy Nauczycielskie miały jednak obok tych wartości także pewne braki. Jednoroczny pobyt w zakładzie kształcenia nauczycieli nie pozwalał na głębszą znajomość nauk pedagogicznych, nie pozwalał też na pełniejsze związanie kandydatów z zawodem nauczycielskim.

Po zlikwidowaniu seminariów nauczycielskich, kształcenie nauczycieli przejęły otwarte w 1937 r. licea pedagogiczne. Licea pedagogiczne były zakładami typu średniego, nauka trwała w nich trzy lata, o rok dłużej niż w liceum ogólnokształcącym. Dawały maturę czyli prawo wstępu na studia uniwersyteckie, co wyraźnie podnosiło ich prestiż społeczny. Licea pedagogiczne przyjmowały młodzież, która miała skończoną szkołę powszechną (6 klas – ta VI klasa była 2-letnią) i cztery klasy gimnazjum zakończone tzw. „małą maturą”, była to młodzież przeciętnie w wieku 17–18 lat.

Licea pedagogiczne nie zdołały złożyć egzaminu życia ze swojej przydatności. Uruchomione w roku 1937, przestały istnieć po dwóch latach wskutek wybuchu wojny.

¹ Jan K u l p a, *Kształcenie nauczycieli szkół powszechnych w Polsce w latach 1919–1939*, wyd. PAN 1963, s. 75.

² Jan K u l p a, *Kształcenie nauczycieli szkół powszechnych w Polsce...*, s. 75.

³ Uogólnienia dokonano na podstawie tabeli – *Świadectwa ukończenia szkół kształcenia nauczycieli*, [w:] *Mały Rocznik Statystyczny*, 1938, Warszawa, wyd. Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, s. 320.

⁴ Jan K u l p a, *Kształcenie nauczycieli szkół powszechnych w Polsce...*, s. 81.

Kształceniem zawodowym kandydatów na nauczycieli szkół powszechnych zajmowały się również państwowe pedagogia z dwuletnim kursem nauczania – były one odpowiednikiem dzisiejszym SN-ów. Od kandydatów wstępujących do pedagogium wymagano świadectwa dojrzałości ze szkoły średniej ogólnokształcącej oraz zdolności fizycznych do zawodu. Dyplomy, wydawane przez państwowe pedagogia, oprócz kwalifikacji zawodowych do nauczania, dawały po uzyskaniu kwalifikacji do ustalenia w publicznych szkołach powszechnych uprawnienia związane z posiadaniem kwalifikacji dodatkowych⁵.

Pedagogia miały niewątpliwie wartości: kładły stosunkowo duży nacisk nie tylko na przedmioty pedagogiczne, ale i artystyczno-techniczne, przeznaczając na nie odpowiednią ilość godzin. Wystarczającą również ilość godzin rezerwowały na praktykę pedagogiczną, mogły też wobec małej ich ilości (do roku szkolnego 1936/37 – 4 pedagogia) liczyć na dobrych wykładowców. Te wartości czyniły pedagogia wyższą formą kształcenia nauczycieli od seminariów nauczycielskich, czy liceów pedagogicznych. Świadectwo ukończenia pedagogium otrzymywało około 146 osób rocznie⁶.

Dalsze kształcenie nauczycieli wiązało się z egzaminami praktycznymi i z Wyższymi Kursami Nauczycielskimi.

Władze oświatowe w odrodzonym państwie polskim już w artykułach 26 i 27 ustanowiły obowiązek składania przez nauczyciela drugiego egzaminu nauczycielskiego⁷.

Drugi egzamin nauczycielski, zwany także egzaminem kwalifikacyjnym, miał na celu sprawdzenie, w jakim stopniu przygotowanie kandydatów do zawodu nauczycielskiego wyniesione z seminarium nauczycielskiego okazało się przydatne w pracy nauczycielskiej, w jakim stopniu poszczególni nauczyciele umieli zdobyte wiadomości z różnych dziedzin zastosować w nauczaniu, a także w jakim stopniu umieli organizować i prowadzić proces nauczania i wychowania⁸.

Do egzaminu tego mógł przystąpić nauczyciel szkoły powszechnej, który wykazał się co najmniej 2-letnią nieprzerwaną pracą nauczycielską w wymiarze nie mniejszym niż 14 godzin tygodniowo, odbytą w publicznej szkole powszechnej po uzyskaniu kwalifikacji zawodowych do nauczania⁹.

Egzamin miał charakter praktyczny. W wymogach egzaminacyjnych zarysowały się trzy działy: jeden z nich obejmował przygotowanie pedagogiczne, drugi – wiadomości ogólne z zakresu szkoły powszechnej, trzeci – doświadczenie pedagogiczne do samodzielnego działania. Wydaje się, że egzamin praktyczny nie spełniał jednak przeważnie trzeciego zadania, nie stwierdzał dorobku nauczycieli w zakresie samokształcenia albo spełniał to zadanie w stopniu niewystarczającym.

W celu lepszego przygotowania nauczycieli do nauczania w wyższych klasach szkoły powszechnej utworzono roczne Wyższe Kursy Nauczycielskie¹⁰. Przyjęcia na WKN uzależniono od pomyślnego złożenia egzaminu wstępnego. W związku z tym już od roku 1922 wprowadzono kursy przygotowujące do egzaminu¹¹.

⁵ Ferdynand Śliwiński, *Przepisy egzaminacyjne dla kandydatów na nauczycieli szkół powszechnych, średnich ogólnokształcących i seminariów nauczycielskich*, 1929, s. 18.

⁶ Uogólnienie na podstawie tabeli: *Świadectwa ukończenia szkół kształcenia nauczycieli*, [w:] *Mały Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*, s. 320.

⁷ Jan Kulp a, *Kształcenie nauczycieli...*, s. 108.

⁸ Jan Kulp a, *Kształcenie nauczycieli...*, s. 105.

⁹ Ferdynand Śliwiński, *Przepisy egzaminacyjne...*, s. 19.

¹⁰ Maria Dzierzbicka i Władysław Radwan: *Kształcenie nauczycielstwa szkół ogólnokształcących*, [w:] *Encyklopedia Wychowania*, T. III pod red. Lempickiego, s. 317, 318.

¹¹ Jan Kulp a, *Kształcenie nauczycieli...*, s. 117.

Wyższe Kursy Nauczycielskie cieszyły się u nauczycieli dużą popularnością i uznaniem, stale wzrastała ich ilość. Jak pisze J. Kulpa wpływały na to różne czynniki: „Na studia przychodzili kandydaci o wyraźnych zainteresowaniach; mieli za sobą egzamin dojrzałości i drugi egzamin nauczycielski, często mieli ukończone kursy przygotowujące do egzaminu; byli zaprawieni do pracy samokształceniowej; przychodzili od warsztatu pracy, przynosili wiele cennych doświadczeń¹².”

Złożenie z pomyślnym wynikiem egzaminu końcowego dawało świadectwo z ukończenia WKN. Świadectwo to umożliwiało pierwszeństwo w ubieganiu się o wszelkie stanowiska w szkole powszechnej¹³.

WKN-y miały też pewne braki, należały do nich stosunkowo krótki okres kształcenia, przeładowane programy i brak drożności, nieco tylko złagodzony przez prawo wstępu do instytutów.

Wyżej wymienione zakłady kształcenia nauczycieli dawały prawo do nauczania w całej szkole powszechnej.

Kształceniem nauczycieli zajmowały się również sięgające dalej i wychodzące poza Wyższe Kursy Nauczycielskie – instytuty.

Rysunek jako przedmiot nauczania zaistniał jedynie w programie Instytutu Pedagogicznego w Katowicach¹⁴. Państwowy Instytut Nauczycielski w Warszawie uwzględniał sztukę w powiązaniu z filozofią. Spośród tego typu uczelni jedynie Państwowy Instytut Robót Ręcznych w Warszawie o 2-letnim kursie nauczania dawał w miarę zadowalające przygotowanie rysunkowe.

Od kandydatów wstępujących do PIRR wymagano ukończonego 19 roku życia oraz świadectwa ukończenia seminarium nauczycielskiego lub szkoły średniej. Konieczne też było wykazanie się co najmniej 2-letnią praktyką nauczycielską, a także, jak podkreślał statut, wybitnymi uzdolnieniami do rysunków¹⁵.

Z chwilą założenia uczelni jej władze wyraźnie stawiały sobie jako cel przygotowanie wyłącznie nauczycieli robót ręcznych. Na rysunek zwracano dość dużą uwagę, ale traktowano go jedynie jako przedmiot pogłębiający artystyczne wykształcenie przyszłego nauczyciela robót ręcznych. Wbrew pierwotnym założeniom życie zmuszało absolwentów Instytutu do obejmowania nauki rysunków. Instytut musiał więc liczyć się z tym zjawiskiem i wobec tego zaczął kłaść większy nacisk na podniesienie poziomu nauczania tego przedmiotu. Uważano jednak, że absolwenci nie są jeszcze dostatecznie przygotowani do nauczania go w szkołach średnich i na patencie wyraźnie zaznaczono, iż mają oni prawo nauczania robót w szkołach średnich, a robót i rysunków w szkołach powszechnych. Należy jednak zaznaczyć, że słuchacze rekrutujący się przeważnie z seminarium, już przed wstąpieniem do instytutu posiadali prawo nauczania rysunków we wszystkich klasach szkoły powszechnej¹⁶.

Jak już wcześniej zaznaczono na I kurs Instytutu mogły być przyjmowane osoby mogące się wykazać maturą lub dyplomem seminarium. W latach 1931–1933 napływ kandydatów był tak duży, że automatycznie podniosła się skala wymagań stawianych kandydatom.

¹² Tamże.

¹³ Ferdynand Śliwiński, *Przepisy egzaminacyjne...*, s. 28.

¹⁴ Dr E. Czernichowski, *Organizacja i znaczenie Instytutu Pedagogicznego w Katowicach*, Katowice 1930 rok, wyd. Instytut Pedagog. w Katowicach, nr 3, s. 17.

¹⁵ *Statut Państwowego Instytutu Robót Ręcznych*, [w:] *Praca Ręczna w Szkole*, 1933, nr 3–4, s. 235–236.

¹⁶ Por. Władysław Przanowski, *Państwowy Instytut Robót Ręcznych, jego rozwój i stan w roku 1933*, [w:] *Praca Ręczna w Szkole*, 1933, nr 3–4, s. 217–218.

Zdecydowaną większość wśród zdających stanowiły dziewczęta, mimo że uczelnia miała charakter męski. W 1933 roku na kurs I zgłosiło się przeszło 100 kandydatek, zdało 65, a zostało przyjętych 25, z tych zaledwie 1 wprost po ukończeniu gimnazjum, 3 wprost po ukończeniu seminarium, 1 po rocznej praktyce pedagogicznej, a pozostałe 20 miały ukończone gimnazja lub seminarium i od roku do 4 lat studiów w różnego rodzaju szkołach artystycznych. Liczba kandydatów mężczyzn była znacznie mniejsza niż kobiet, ale wzrastała z roku na rok: w 1933 roku zgłosiło się już 48 kandydatów, z których 25 zostało przyjętych, w tej liczbie 4 osoby wprost po ukończeniu gimnazjum, 6 po ukończeniu seminarium, 12 z maturą seminaryjną lub gimnazjalną i kilkuletnią praktyką pedagogiczną, 3 osoby po kilkuletnich studiach artystycznych lub uniwersyteckich¹⁷.

W latach szkolnych 1923/24–1932/33 PIRR ukończyły 442 osoby¹⁸, natomiast w latach 1933/34–1938/39 uczelnię tę ukończyło 110 osób¹⁹. Należy dodać, że absolwenci PIRR w licznych spotkaniach po II wojnie (m.in. w Bielsku na Śląsku – 1946, na Zjeździe Jubileuszowym w Warszawie – 1959) wielokrotnie podkreślali swoje bardzo dobre przygotowanie do zawodu, jakie otrzymali w tej uczelni²⁰.

Po pierwszej wojnie światowej wymagano od nauczycieli rysunku szkół średnich wykazaniem się odpowiednim wykształceniem i przygotowaniem pedagogicznym.

Ponieważ w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości w większości szkół w Polsce pracowali nauczyciele zatrudnieni głównie przed rokiem 1918, ustawa z dnia 26 września 1922 roku dotycząca kwalifikacji zawodowych do nauczania w szkołach średnich ogólnokształcących i seminarjach nauczycielskich stanowiła, iż za posiadające kwalifikacje zawodowe do nauczania rysunku w szkołach średnich ogólnokształcących uznać należy osoby posiadające świadectwa egzaminu nauczycielskiego, wydane przed 1 listopada 1918 roku przez b. austriackie Komisje egzaminacyjne dla kandydatów na nauczycieli szkół średnich lub komisje egzaminacyjne dla nauczycieli rysunków odręcznych.

Wykwalifikowanymi, ustawa określała, również osoby posiadające świadectwa I stopnia na nauczyciela rysunku i modelowania, wydane przed 1 czerwca 1921 roku na zasadzie statutu tymczasowego Królewsko-Polskich Kursów Pedagogicznych dla nauczycieli rysunku w Warszawie z dnia 19 września 1918 roku oraz osoby posiadające dyplomy ukończenia państwowych kursów pedagogicznych dla nauczania rysunków w Warszawie wydane w czasie od 1 czerwca 1921 roku do chwili wejścia w życie ustawy²¹.

Jak pokazało życie, rysunku i nie tylko, uczyły osoby legitymujące się świadectwem „domaszniawo nastawnika”. Ustawa jasno stanowiła, iż osoby posiadające wydane przed 1 października 1917 roku świadectwa państwowe rosyjskie „uczyciela gimnazji” (nauczyciela gimnazjum), „wyższawo domaszniawo nastawnika” (wyższego domowego wychowawcy, guwernera) lub „domaszniawo nastawnika” (domowego wychowawcy) uważa się za kwalifikowane²².

¹⁷ Władysław Przymanowski, *Państwowy Instytut Robót Ręcznych...*, s. 194.

¹⁸ Uogólnienia dokonano na podstawie; Wł. Przanowski, *Państwowy Instytut...*, s. 196.

¹⁹ Wiktor Ambroziewicz, *Władysław Przanowski i jego dzieło*. Słowem wstępnym poprzedził Tadeusz Kotarbiński, Warszawa PZWS.

²⁰ Wiktor Ambroziewicz, *Władysław Przanowski i jego dzieło...*, s. 207, 208., Tadeusz Nowacki, *Zjazd absolwentów Państwowego Instytutu Robót Ręcznych*, [w:] *Przegląd Historyczno-Oświatowy*, 1960, nr 1(7), s. 161 i nast.

²¹ Ustawa z dnia 26 września 1922 r. dotycząca kwalifikacji zawodowych do nauczania w szkołach średnich ogólnokształcących i seminarjach nauczycielskich państwowych i prywatnych, [w:] *Dziennik Urzędowy WR i OP* Nr 30 (99) z 1 grudnia 1922 roku, poz. 370.

²² Tamże.

KSZTAŁCENIE NAUCZYCIELI RYSUNKU DO SZKÓŁ ŚREDNICH

W dniu 1 października 1918 roku Ministerstwo WR i OP pismem z dnia 7 września 1918 roku, powołało do życia „kursy dla nauki rysunków dla nauczycieli”. Kursy te istniały równolegle ze Szkołą Sztuk Pięknych, w jej gmachu na Wybrzeżu Kościuszkowskim w Warszawie. Kursy kształciły nauczycieli do 1922 roku, dając uprawnienia nauczania w szkole średniej²³. W roku szkolnym 1921/22 kursy skupiały 77 słuchaczy, z których dyplomy otrzymało 30²⁴.

Wyżej wspomniana ustawa z dnia 26 września 1922 roku, dotycząca kwalifikacji zawodowych nauczycieli w szkołach średnich ogólnokształcących, stanowiła również, że nauczycielem może być tylko osoba, która posiada kwalifikacje uzyskane w wyniku zdania egzaminu państwowego na nauczyciela szkół średnich ustanowionego przez Min. WR i OP.

Program wymagań egzaminacyjnych w zakresie rysunku, jak i innych przedmiotów został ustanowiony rozporządzeniem Ministra WR i OP z dnia 28 sierpnia 1923 roku²⁵.

Jednakże jednym z warunków uprawniających do jego zdawania było świadectwo egzaminu z rysunku, jako przedmiotu nauczania w szkołach średnich ogólnokształcących i seminariach nauczycielskich²⁶.

O egzaminie z rysunku, jak i organizacji studiów przygotowujących do egzaminu dokładnie mówiło osobne rozporządzenie Ministra WR i OP z dnia 7 października 1924 r.²⁷. Rozporządzeniem tym studia pedagogiczne dla nauczycieli rysunku szkół średnich i seminariów nauczycielskich zostały wprowadzone w: Państwowej Szkole Sztuk Pięknych w Warszawie, Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie i na Wydziale Sztuk Pięknych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie.

Część studiów mogli kandydaci odbywać także w Państwowej Szkole Przemysłu Artystycznego w Krakowie.

Studia w wymienionych zakładach obejmować miały niżej wymienione przedmioty w wymiarze czasu, jaki ustala zarządy szkół, nie mniejszym jednak od niżej wskazanego. Przedmiotami takimi były: rysowanie i malowanie przez 3 lata – 24 godziny tygodniowo; modelowanie przez 2 lata – 4 godziny tygodniowo. Kompozycja i roboty warsztatowe z rysunkiem zawodowym przez 2 lata 10 godz. tygodniowo; kreślenie przez 1 rok – 4 godz. tygodniowo; perspektywa przez 1 rok – 2 godziny tygodniowo; anatomia 1 rok – 2 godziny tygodniowo; przegląd sztuki przez 2 lata – 3 godz. tygodniowo; dydaktyka przedmiotu 1 rok – 2 godziny tygodniowo²⁸.

²³ Ksawery Piwocki, *Historia Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie 1904–1964*, wyd. PAN 1965, s. 42–44.

²⁴ *Państwowe Kursy Pedagogiczne dla nauczycieli rysunku w Warszawie*, [w:] Rocznik Pedagogiczny, 1924 rok, s. 288.

²⁵ *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 23 sierpnia 1923 roku w sprawie programu wymagań przy uproszczonych egzaminach państwowych na nauczycieli szkół średnich ogólnokształcących i seminariów nauczycielskich*, [w:] Program wymagań przy uproszczonych egzaminach, 1925 r., s. 49–54.

²⁶ Ferdynand Śliwiski, *Przepisy egzaminacyjne dla kandydatów...*, s. 50.

²⁷ *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 7 października 1924 r. w sprawie organizacji studiów i egzaminu z rysunku, jako przedmiotu nauczania w szkołach ogólnokształcących i seminariach nauczycielskich*, [w:] Dziennik Urzędowy Min. WR i OP, nr 18 z roku 1924, poz. 18.

²⁸ Anna M. Żukowska, *O zakładach kształcących nauczycieli rysunku do szkół średnich w II Rzeczypospolitej*, [w:] Edukacja Estetyczna I pod red. A. Białkowskiego, Lublin 1998, s. 153.

Według danych z roku szkolnego 1937/38 w Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie studiowało 393 studentów, w tym 16 na studium pedagogicznym, w tej liczbie 5 mężczyzn, 11 kobiet; w Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie 214 osób, niestety nieznana, nie do ustalenia jest liczba osób uczęszczających na studium nauczycielskie; natomiast w wileńskim uniwersyteckim Wydziale Sztuk Pięknych 85 osób²⁹.

Na Wydziale Sztuk Pięknych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie od roku akademickiego 1922/23 do 1929/30 roku wydano 26 świadectw nauczycieli szkół średnich³⁰.

Jak już wyżej wspomniano, część studiów kandydaci na nauczycieli mogli odbywać w państwowej Szkole Przemysłu Artystycznego w Krakowie. W 1927 roku została ona przemianowana na Państwową Szkołę Sztuk Zdobniczych i Przemysłu Artystycznego. W roku 1937 r. szkoła ta otrzymała statut i nazwę Państwowy Instytut Sztuk Plastycznych. Studia trwały 5 lat, w tym 3 lata specjalizacji traktowane były jako studia wyższe³¹.

Po ukończeniu wyżej wymienionych szkół ich absolwenci zobowiązani byli do złożenia egzaminu z rysunku jako przedmiotu nauczania w szkołach średnich ogólnokształcących.

Pomyślne zdanie tego egzaminu było dowodem skutecznego odbycia studiów. Świadectwo z tego egzaminu nie było dyplomem na nauczyciela szkół średnich ogólnokształcących, lecz tylko warunkiem dopuszczenia do właściwego egzaminu nauczycielskiego ustanowionego osobnym zarządzeniem.

Wydane przez Ministra WR i OP 9 października 1924 roku rozporządzenie o egzaminie kwalifikacyjnym dokładnie określało inne warunki dopuszczenia do egzaminu. Kandydat musiał wykazać się polskim obywatelstwem, nieskazitelnością pod względem moralnym, przydatnością fizyczną do zawodu nauczycielskiego oraz posiadaniem stopnia magistra uzyskanego w jednym z polskich uniwersytetów lub innego równoważnego stopnia.

Ponadto kandydat musiał ukończyć co najmniej półtoraroczne studium pedagogiczne w Państwowym Instytucie Pedagogicznym albo odbyć 2-letnią zadowalającą praktykę nauczycielską w wymiarze co najmniej 8 godzin tygodniowo w jednym z zakładów wskazanym przez Ministra WR i OP.³² Wszyscy ubiegający się o dyplom nauczyciela szkoły średniej, mieli ponadto złożyć dowód praktycznej umiejętności prowadzenia zabaw i gier ruchowych lub dowód usprawnienia w zakresie jednego ze sportów³³.

Komisje Egzaminów Państwowych, przed którymi zdawano egzaminy rezydowały we Lwowie, Warszawie, Poznaniu, Wilnie i Krakowie.³⁴ Kandydat, który zdał pomyślnie egzamin otrzymywał dyplom nauczyciela szkoły średniej.

Trudno jest określić, jaka ilość nauczycieli rysunku pracujących w średnich szkołach ogólnokształcących legitymowała się zdanym egzaminem państwowym na nauczyciela szkoły średniej. Jednakże na podstawie przeprowadzonych badań dało się ustalić,

²⁹ Red. Józef Miąso, *Historia Wychowania, wiek XX*, PWN, Warszawa 1984, s. 113.

³⁰ Kazimierz Karaffa-Korbutt, *Działalność naukowa i pedagogiczna U.S.B. z lat 1919–1929*, wyc.: Księga Pamiątkowa ku uczczeniu 350 rocznicy założenia i wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego, T. 2, Wilno 1929 r., s. 593.

³¹ Rudolf Krzywiec, *Materiały do historii rozwoju formy organizacyjnej szkół kształcenia plastycznego*, Wrocław 1969 r., s. 95.

³² *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 9 października 1924 roku w sprawie egzaminu państwowego na nauczyciela szkół średnich*, [w:] Dz. Urzędowy MWR i OP, 1924, nr 91, poz. 859.

³³ Tamże.

³⁴ Według informacji byłych nauczycieli.

że w roku 1925/26 wśród 100 zarejestrowanych nauczycieli rysunku uczących w gimnazjach, 45 posiadało pełne wykształcenie, również dobre przygotowanie posiadało 21 nauczycieli, 8 uzyskało absolutorium szkoły wyższej, dodatkowe wykształcenie ponad poziom średni otrzymały 3 osoby, średnim wykształceniem legitymowało się 9 osób, kwalifikacjami bliżej nieokreślonymi 5 osób, 4 posiadały kwalifikacje uzyskane przed rokiem 1918, a 5 osób nie posiadało żadnego przygotowania do nauczania rysunku. Dokładniej zagadnienie to przedstawia niżej zamieszczona tabela³⁵.

<i>Nauczyciele</i>	<i>Rodzaj kwalifikacji</i>
45	Ukończyło akademię malarską
12	Złożyło egzamin fachowy
9	Złożyło egzamin na nauczyciela rysunku w szkołach średnich
9	Ukończyło sem. naucz. lub inną szkołę średnią, lub zdało egzamin kwalifikacyjny na nauczyciela szkoły powszechnej
8	Uzyskało absolutorium szkoły wyższej
5	Posiadało dyplom ukończenia wyższej uczelni nieplastycznej (teologia, wychowanie fizyczne, politechnika)
5	Legitymowało się kwalifikacjami pełnymi bliżej nieokreślonymi
3	Posiadało świadectwo nauczyciela gimnazjum w byłym, zaborze rosyjskim
3	Ukończyło państwowe kursy robót ręcznych
1	Świadectwo nauczyciela domowego

Natomiast stan wykształcenia nauczycieli rysunku zatrudnionych w szkolnictwie ogólnokształcących ukazuje ujęte w tabelę zestawienie z roku 1922/23³⁶.

	Rodzaj kwalifikacji w procentach											
	<i>Egzamin nauczycielski</i>	<i>Dyplom, doktorat</i>	<i>Absolutorium</i>	<i>Wyższe kursy</i>	<i>Wyższe studia nieukończone</i>	<i>Matura szkoły średniej</i>	<i>Seminarium nauczycielskie</i>	<i>Wykształcenie domowe</i>	<i>Seminarium duchowne</i>	<i>Szkoły sztuk pięknych (z dypl.)</i>	<i>Szkoły sztuk pięknych (niezdypl.)</i>	<i>inne</i>
ogółem	4,4	1,5	1,2	1,3	7,1	5,5	3,6	0,2	0,4	44,9	27	2,9
mężczyzn	5,5	2	1,4	0,6	7,2	2,3	3,2	-	0,6	53	22,5	1,7
kobiet	2,3	0,6	0,6	2,8	6,8	11,9	4,5	0,6	-	29	35,8	5,1

Jak wykazuje powyższe zestawienie wykształcenie wyższe z dyplomem posiadało 46,4% nauczycieli, absolutorium oraz wyższe kursy 2,5% nauczycieli, wyższe studia nieukończone posiadało 7,1% uczących rysunku, egzamin nauczycielski złożyło 4,4% nauczycieli, natomiast wykształcenie średnie posiadało 36,1% uczących, do nauczania przedmiotu zupełnie nieprzygotowanych było 0,6% nauczycieli, 2,9% uczących legitymowało się bliżej nieokreślonymi kwalifikacjami.

Sposób mianowania nauczycieli szkół średnich ogólnokształcących, ich ustalenie w służbie nauczycielskiej, ocenę pracy oraz zmiany i rozwiązanie stosunku służbowego

³⁵ Zestawienia dokonano na podstawie: Zygmunt Zagórski, *Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminarium nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych*, Rocznik II, Książnica Atlas, Warszawa-Lwów, 1926.

³⁶ Stan wykształcenia nauczycieli według przedmiotu nauczania z roku 1922/23 w liczbach względnych zaczerpniętych z *Rocznika Statystyki 1923 r.*, Dz. XX, tabl. 12, [w:] Rocznik Pedagogiczny 1924.

określa ustawa z dnia 1 lipca 1926 roku³⁷. W myśl postanowień tej ustawy nauczyciel stały posiadający studia wyższe, zakończone odpowiednimi egzaminami otrzymał po trzech latach stałej służby tytuł „profesora”.

Dla nauczycieli szkół średnich uczących rysunku, kaligrafii, pracy ręcznej, muzyki, śpiewu, gimnastyki maksymalna ilość godzin nauczania, tygodniowo wynosiła 27 godzin³⁸.

W latach 1918–1939, podobnie jak i obecnie, przyjmowano tezę o decydującej roli wiedzy i umiejętności w pracy nauczyciela oraz potrzebie ustawicznego doksztalcania się. Wobec takich założeń w wolnej Polsce zaistniała potrzeba nasilenia organizacji kursów nauczycielskich. Wynika ona z konieczności podniesienia poziomu opanowania poszczególnych przedmiotów nauczania, z których wymagania w szkole powszechnej znacznie wzrosły; z konieczności systematycznego poznawania nowych prądów pedagogicznych; wreszcie z konieczności przygotowania nauczycieli do pracy społecznej w nowej już polskiej rzeczywistości.

FORMY DOKSZTAŁCANIA – KURSY NAUCZYCIELSKIE

Jedną z form doksztalcania nauczycieli szkół powszechnych o wszelkiego rodzaju przygotowaniu były kursy wakacyjne państwowe, a także prywatne, którym w miarę wyników pracy, stwierdzono przez wizytację, Ministerstwo przyznawało uprawnienia kursów państwowych³⁹.

Kursy wakacyjne miały na celu przekazanie nauczycielom szkół powszechnych nie posiadającym świadectwa seminarium nauczycielskiego, podstawowych wiadomości naukowych i metodycznych niezbędnie potrzebnych do umożliwienia stałego samokształcenia i osiągnięcia odpowiedniego poziomu naukowego oraz należytych wyników w pracy na terenie szkolnictwa powszechnego⁴⁰.

Całokształt minimalnego zasobu wiedzy, jaki powinien otrzymać nauczyciel niewykwalifikowany, nie mający świadectwa ukończenia sześciu klas szkoły średniej ogólnokształcącej, ujęty był w następujące typy kursów: humanistyczne, metodyczno-pedagogiczne, fizykomatematyczne, geograficzno-przyrodnicze i artystyczno-techniczne.

Praca na każdym z powyższych typów kursów dzieliła się na trzy okresy:

- 1) wakacyjny kurs początkowy trwający miesiąc;
- 2) praca samodzielna słuchaczy kursu przez cały rok szkolny, na podstawie wskazówek udzielanych przez prelegentów na kursie początkowym;
- 3) miesięczny kurs wakacyjny końcowy, który mógł kończyć się egzaminem z odpowiedniej grupy przedmiotów, metodę pracy stanowiła praca samodzielna słuchaczy.

Kurs początkowy dawał słuchaczowi podstawy naukowe, metodę, wzory i wskazówki do pracy samodzielnej w ciągu roku przedzielającego kurs początkowy od końcowego. Kurs końcowy po dokładnym sprawdzeniu pracy domowej słuchaczy, poświęcony był uzupełnieniu braków, jakie pozostały w materiale opracowanym samodzielnie oraz przerobieniu trudniejszych zagadnień celowo dotąd pominiętych⁴¹.

³⁷ Ferdynand Śliwiński, *Organizacja władz szkolnych i szkolnictwa wszystkich stopni w Polsce odrodzonej*, Książnica-Atlas 1929, s. 117.

³⁸ Tamże, s. 117.

³⁹ Ministerstwo WR i OP, *Organizacja Kursów Wakacyjnych dla nauczycieli szkół powszechnych w roku 1926*, Warszawa 1926, s. 3.

⁴⁰ Ministerstwo WR i OP, *Kursy wakacyjne dla czynnych a niewykwalifikowanych nauczycieli szkół powszechnych, Program kursu metodyczno-pedagogicznego*, Warszawa 1924, s. 1.

⁴¹ Ministerstwo WR i OP, *Kursy wakacyjne dla czynnych a niewykwalifikowanych nauczycieli...*, s. IV.

Zakres programu kursów wakacyjnych stanowił warunek obowiązujący przy egzaminie i nie mógł być zmniejszony.

Zagadnienia programowe większości przedmiotów określał „Program egzaminów dla nauczycieli czynnych, a niewykwalifikowanych...”⁴², jedynie na kursach artystyczno-technicznych zastosowano program szkoły powszechnej ze względu na bardzo duże braki wykształcenia nauczycieli w tej dziedzinie.⁴³ Tak więc program nauki rysunku przedstawiał się następująco: rysowanie figur geometrycznych (prostokątów, trójkątów, koła, elipsy, linii ślimakowej i spiralnej); rysowanie kompozycji dekoracyjnej z jednej, dwu i więcej figur geometrycznych lub z wystylizowanych form roślinnych; rysowanie przedmiotów płaskich; rysowanie przedmiotów w trzech wymiarach o konturach prostych i krzywych z uwzględnieniem światłocienia; szkicowanie z natury okazów do pogadanek (roślina, ptak) i powtórzenie form tych z pamięci oraz podstawowe wiadomości z perspektywy (plan, przekrój, rzut)⁴⁴. Zalecane przez program podręczniki to: „Wykład elementarny zasad perspektywy” – Maszyńskiego oraz Program i metodyka rysunków dla ochron i szkół początkowych – M. Gersson-Dąbrowskiej.

Na wakacyjnym kursie początkowym rysunku i robót ręcznych, przedmiot „rysunek odręczny z modelowaniem” występował w wymiarze 80 godzin, natomiast – „roboty ręczne „przewidziane były na 88 godzin. Identyczny wymiar godzinowy tych przedmiotów miał miejsce na końcowym kursie wakacyjnym⁴⁵. Łącznie na kurs (początkowy i końcowy) rysunku i robót ręcznych przeznaczono 336 godzin.

Tabela ilustruje liczbę kursów rysunku i robót ręcznych w latach 1918–1922⁴⁶

Lata	1918	1919	1920	1921	1922	Razem	% ogółu kursów
Liczba kursów rysunku	1	5	2	2	3	13	3
Liczba kursów rob. ręcz.	-	1	-	3	3	7	1,6

Egzamin na wakacyjnych kursach końcowych z przedmiotów artystyczno-technicznych składał się z części praktycznej i teoretycznej.

Część praktyczna polegała na wykonaniu w ciągu 4 godzin pod nadzorem jednego z członków komisji pracy – rysunku wskazanej przez egzaminatora specjalistę. Jej celem było również stwierdzenie sprawności technicznej w zakresie rysunku lub robót ręcznych. Egzamin odbywał się, co najmniej dwa razy do roku w terminach oznaczonych przez Ministerstwo WR i OP przez Komisję Egzaminacyjną⁴⁷.

⁴² Program egzaminów dla nauczycieli czynnych, a niewykwalifikowanych (Rozporządzenie Ministra WR i OP z dn. 11 II 1919 r., No 1948, [w:] *Regulamin egzaminów dla nauczycieli czynnych, a niewykwalifikowanych wraz z wyjaśnieniami dotyczącymi egzaminów przy Stałych Komisjach Egzaminacyjnych oraz wakacyjnych Kursach Końcowych i program egzaminów*; zestawil H. Rzędowski Wizytator Szkół, Łomża 1923.

⁴³ *Kursy wakacyjne dla czynnych nauczycieli szkół powszechnych. Organizacja i rozwój w latach od 1918–1922 r.*, wyd. Ministerstwo WR i OP, Warszawa 1924, s. 27.

⁴⁴ *Regulamin egzaminów dla nauczycieli czynnych a niewykwalifikowanych wraz z wyjaśnieniami dotyczącymi egzaminów przy Stałych Komisjach Egzaminacyjnych oraz wakacyjnych kursach końcowych i program egzaminów*; zestawil H. Rzędowski Wizytator Szkół, Łomża 1923, s. 29.

⁴⁵ *Kursy Wakacyjne dla czynnych, a niewykwalifikowanych nauczycieli szkół powszechnych.. Program kursu metodyczno-pedagogicznego*, wyd. Min. WR i OP, Warszawa 1924, s. VI.

⁴⁶ *Kursy wakacyjne dla czynnych nauczycieli szkół powszechnych. Organizacja i rozwój w latach od 1918–1922*, Min. WR i OP, Warszawa 1924, s. 17.

⁴⁷ *Regulamin egzaminów dla nauczycieli czynnych, a niewykwalifikowanych wraz z wyjaśnieniami...*, s. 17.

Ogólnik Ministerstwa WR i OP do nauczycieli szkół powszechnych w sprawie organizacji kursów wakacyjnych w roku 1926 informował o typach kursów dla nauczycieli kwalifikowanych:

- kursy przygotowawcze dla nauczycieli przygotowujących się do egzaminu na W.K.N. w charakterze eksternów. Celem tych kursów było wprowadzenie słuchaczy w materiał naukowy, przewidziany dla Wyższego Kursu Nauczycielskiego oraz zaznajomienie ich z metodą pracy naukowej i nowoczesnymi metodami odnośnych przedmiotów⁴⁸ oraz
- kursy przygotowawcze do egzaminu wstępnego na WKN, odbywające się w niektórych okręgach, a zakończone kolokwium wstępnym dla nauczycieli zakwalifikowanych do urlopu na W.K.N.⁴⁹.

Na tego rodzaju doksztalcenie mogli zapisywać się tylko czynni nauczyciele szkół.

Wykaz kursów wakacyjnych z rysunku i robót ręcznych dla nauczycieli szkół powszechnych w roku 1926⁵⁰

Lp.	Okręg szkolny	Inspektorat	Typ kursu	Termin	Uwagi
1	białostocki	Lomża	początkowy	III	
2	lubelski	Lublin	początkowy	III	
3	lubelski	Łuków	końcowy	I	
4	lwowski	Tarnopol	jednorazowy	I	Dla nauczycieli kwalifikowanych
5	łódzki	Łódź	końcowy	I	
6	łódzki	Piotrków	jednorazowy	I	Ogólnopolski dla nauczycieli kwalifikowanych
7	poleski	Brześć	początkowy	I	
8	poleski	Kobryń	końcowy	III	
9	poleski	Próżana	końcowy	III	
10	poznański	Bydgoszcz	początkowy	I	Staraniem Ogn. Zw. PNPS
11	warszawski	Gostynin	początkowy	I	
12	warszawski	Łowicz	jednorazowy	I	Dla nauczycieli kwalifikowanych przygotowujący do WKN
13	warszawski	Sochaczew	końcowy	I	w Szymanowie
14	warszawski	Sosnowiec	początkowy	I	
15	warszawski	Sosnowiec	początkowy	I	
16	wileński	Wilno	końcowy	I	
17	wołyński	Krzemieniec	początkowy	III	Kosztom nauczycieli
18	wołyński	Zdolbunów	jednorazowy	III	W Ostrogu dla nauczycieli kwalifikowanych

⁴⁸ *Organizacja kursów wakacyjnych dla nauczycieli szkół powszechnych w r. 1926*, Warszawa 1926, wyd. Ministerstwo WR i OP, s. 3.

⁴⁹ Tamże: s. 3.

⁵⁰ Sporządzono na podstawie informacji w: Min. WR i OP; *Organizacja kursów Wakacyjnych dla nauczycieli szkół powszechnych w r. 1926...*, s. 7–11.

FORMY DOSKONALENIA – OGNISKA METODYCZNE

Poważny wkład w doskonalenie kadr pedagogicznej powszechnej i średnich szkół ogólnokształcących wniosły Ogniska metodyczne, zwane też często kołami lub grupami metodycznymi, organizowane przez nauczycieli poszczególnych przedmiotów.

Zadaniem ognisk metodycznych z zakresu rysunku było:

- podniesienie poziomu naukowego i metodycznego rysunków w szkołach średnich i zakładach kształcenia nauczycieli;
- wzajemne dokształcanie się i samokształcenie nauczycieli;
- organizowanie pracowni i sal rysunkowych przy szkołach państwowych i prywatnych;
- informacje o literaturze metodycznej przedmiotu, o pomocach naukowych i ich użytkowaniu;
- utrzymanie stałego kontaktu z instruktorami ministerialnymi i z ośrodkami pracy naukowej i metodycznej⁵¹.

Ogniska metodyczne funkcjonowały głównie przy szkołach, w których wybrany przedmiot przedstawiony był na wysokim poziomie. W zakresie doskonalenia rysunku najprężniej działały ogniska: w Krakowie przy VIII Państwowym Gimnazjum im. Augusta Witkowskiego; w Poznaniu przy Państwowym Gimnazjum im. Karola Bergera; w Wilnie przy II Państwowym Liceum i Gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta; we Lwowie przy VIII Gimnazjum im. Króla Kazimierza Wielkiego; w Katowicach przy Instytucie Pedagogicznym; w Warszawie przy Państwowym Liceum i Gimnazjum im. A. Mickiewicza; w Bydgoszczy przy Państwowym Liceum i Gimnazjum im. Marszałka Józefa Piłsudskiego oraz w Równem Wołyńskim przy Państwowym Liceum i Gimnazjum im. T. Kościuszki.

Głównymi formami działalności rysunkowych ognisk metodycznych były konferencje o charakterze naukowym i metodycznym⁵², w ramach których nauczyciele przygotowali i głosili referaty.⁵³ Interesującą formą były wystawy eksponujące prace plastyczne nauczycieli i ich uczniów. Przygotowywane też były lekcje pokazowe dla kolegów – nauczycieli. Hospitacje lekcji stanowiły ważną pomoc przy wskazywaniu nowych dróg nauczania, zachęcały też nauczycieli do ulepszania własnego warsztatu pracy. W roku szkolnym 1931/32 regularne lekcje pokazowe z rysunku dla nauczycieli z Krakowa, Chrzanowa, Oświęcimia, Bochni, Brzeska, Tarnowa, Kielc, Radomia, Jędrzejowa, Końskich, Nowego Sącza, Zakopanego, Gorlic i Jasta⁵⁴ organizowało dwa razy w miesiącu ognisko metodyczne krakowskie. Lekcje te wysoko ocenili nie tylko nauczyciele, ale także odwiedzający ognisko instruktorzy ministerialni, Franciszek Buczkowski i Maria

⁵¹ M. Vogelsang, *Z działalności ognisk metodycznych robót ręcznych i rysunków*, Praca Ręczna w Szkole, Nr 2, 1923 r., s. 112.

⁵² *Między innymi miały miejsce następujące konferencje: dwie konferencje rejonowe w Krakowie 11 lutego i 21 maja 1932 r., w Nowym Sączu 23 maja 1932 roku, w Kielcach 28 maja 1932, w Poznaniu w 1932 roku.*

⁵³ *Między innymi głoszone były następujące referaty: „Programy nauki rysunków i metoda oparta na kategoriach ćwiczeń” – ref. T. Waśkowski; „Kształcenie poczucia estetycznego w szkole ogólnokształcącej” – ref. dr T. Seweryn; „Zagadnienie metody w nauce rysunków w szkołach artystycznych” – ref. K. Homolacs; „W jaki sposób łączy się nauka rysunków z innymi przedmiotami w szkole średniej ogólnokształcącej” – ref. L. Dolżycki; „Ścieżki do nowej nauki rysunków” – ref. J. Świeży, [w:] M. Vogelsang, *Z działalności ognisk metodycznych robót ręcznych i rysunków*, Praca Ręczna w Szkole, nr 2, 1933, s. 122, 116; *Kształt i Barwa* 1923 r., Rocznik III, s. 8.*

⁵⁴ *Sprawozdanie VIII Państwowego Gimnazjum im. A. Witkowskiego w Krakowie za rok 1931/32*, s. 16.

Vogelsang⁵⁵. Interesującą formę działalności przyjęło ognisko metodyczne w Katowicach. Rozbudzone zainteresowanie przedmiotem spowodowało domaganie się nauczycieli dalszego i gruntownego pogłębiania znajomości przedmiotu. Toteż w roku szkolnym 1937/38 dla kilku grup zorganizowano po 10 zebrań trzytygodniowych poświęconych samokształceniu w dziedzinie nauczania rysunku⁵⁶. Na zebrania te, oprócz wyżej wymienionych form działalności, składały się: pogadanki, praktyczne ćwiczenia w rysowaniu, przeglądanie i omawianie czasopism, takich jak: *Arkady*, *Rzeczy Piękne*, *Lech*, *Plastyka* oraz oglądanie i analizowanie okazów sztuki wykonanych w różnych technikach⁵⁷. Przy końcu kursu uczestnicy otrzymali zbiory zagadnień rysunkowych rozplanowanych na poszczególne klasy. Zbiory zagadnień łącznie z wykonanymi na zebraniach rysunkami stanowiły swego rodzaju treściwy podręcznik do realizacji programu rysunku.

Zebrania samokształceniowe organizowane przez ognisko metodyczne rysunkowe w Katowicach cieszyły się dużą popularnością, uczestniczyło w nich 95 nauczycieli⁵⁸.

Pewną specyfiką i odmienną od innych ognisk działalnością odznaczało się ognisko rysunkowe wileńskie. Udzielało rad i wskazówek również korespondencyjnie. Koncentrowało swoją działalność na takich problemach, jak: program nauki rysunków w liceum ogólnokształcącym, nowoczesne metody nauczania, rozkład materiału naukowego w liceum, kompozycja liternicza w liceum. Ognisko wileńskie, jako jedyne, było posiadaczem szkolnego ośrodka tkackiego, który zorganizowano z myślą o nauczycielach i młodzieży szkół średnich ogólnokształcących. Prowadzone tam zajęcia miały na celu: zapoznanie na warsztatach tkackich z tworzeniem się tkaniny tradycyjnej ludowej wileńskiej, zaznajomienie z kompozycją i techniką tkanin ozdobnych kilimowych, zapoznanie z innymi tkaninami ozdobnymi⁵⁹. W roku szkolnym 1938/39 z ośrodka tkackiego korzystali między innymi nauczyciele i uczniowie następujących szkół wileńskich: Państwowego Pedagogium, Państwowego Gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta, Państwowego Gimnazjum im. A. Mickiewicza, Państwowego Żeńskiego Seminarium Ochroniarskiego⁶⁰.

CENTRALNA KOMISJA RYSUNKOWA

Szczególnie ożywioną działalność wykazywał w dziedzinie doskonalenia nauczycieli Związek Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych – ZPNSP (później Związek Nauczycielstwa Polskiego). Utworzona w roku 1926 przez Zarząd Główny ZPNSP sekcja rysunkowa pod nazwą „Centralna Komisja Rysunkowa”⁶¹ opracowywała programy i metody nauczania rysunku ze szczególnym uwzględnieniem zakładów kształcących nauczycieli.

Organizowała też zjazdy nauczycieli, krótkotrwałe kursy, wykazy i pokazy rysunkowe, odczyty i wykłady, a także tworzyła czytelnie i fachowe biblioteki⁶². Była również organizatorem wycieczek naukowych (plenerów) i wydawcą czasopisma plastycznego dla nauczycieli pt. „Kształt i Barwa”. Na szczególną uwagę zasługują zorganizowane

⁵⁵ Tamże, s. 16.

⁵⁶ Bolesław Kiemas, *Jak doszkalamy się w zakresie nauki rysunku*, *Przyjaciel Szkoły*, nr 5, 1939, s. 170.

⁵⁷ Tamże, s. 170.

⁵⁸ Tamże, s. 170.

⁵⁹ J.B.: *Z działalności ogniska metodycznego rysunku w Wilnie*, *Rysunek w Szkole*, nr 1, 1939, s. 33.

⁶⁰ Tamże, s. 35.

⁶¹ *Centralna Komisja Rysunkowa ZPNSP i jej sekcje*, [w:] *Głos Nauczycielski*, nr 11–12, 1926., s. 221

⁶² Tamże, s. 222.

przez CKR kursy rysunkowe w Skolem. Kursy te prowadzone w dwóch turach w miesiącach wakacyjnych przez Mariana Malskiego, doświadczonego pedagoga i artystę, cieszyły się dużą popularnością. W 1926 roku liczyły 37 osób⁶³, 1927 roku liczba uczestników wzrosła do 56⁶⁴.

Program nauki opracowany przez Centralną Komisję Rysunkową, opierał się na ćwiczeniach praktycznych z zakresu metodyki nauczania w ramach wskazanych przez Ministerstwo WR i OP. Program kursu mieścił się w 150 godzinach, opłata za kurs wynosiła 60 zł⁶⁵.

Wakacyjne kursy rysunkowe dla nauczycieli organizowała też Komisja Rysunkowa przy Muzeum Pedagogicznym w Warszawie. Kursy miały charakter wspólnych studiów plenerowych, gdzie na gruncie pracy twórczej pogłębiano wiedzę fachową⁶⁶. Niezwykle interesującą i atrakcyjną formą doskonalenia nauczycieli rysunku był Międzynarodowy Wakacyjny Kurs Rysunkowy organizowany dorocznie od 1928 roku przez wybitnego przedstawiciela nowych prądów w nauczaniu rysunków Richarda Rothe'a – docenta Instytutu Pedagogicznego w Wiedniu. Program dwutygodniowego kursu obejmował metody i technikę nauczania rysunków w teorii i praktyce. Uwzględniono również wielorakie techniki rysowania oraz samodzielne ćwiczenia rysunkowe uczestników kursu. Przy kursie zorganizowana była stała wystawa prac dzieci szkół wileńskich, a także poręczna biblioteka, zawierająca znacznie szerszą literaturę fachową. Dziennie zajęcia trwały 6 godzin, opłata za kurs wynosiła 60 szylingów (ok. 62 zł)⁶⁷.

Wnioskując na podstawie informacji z pracy pedagogicznej okresu międzywojennego ostatni VII Międzynarodowy Kurs Rysunkowy odbył się w 1935 roku⁶⁸.

Znaczną rolę w procesie samokształcenia nauczycieli odegrały czasopisma przedmiotowe takie jak: „Kształt i Barwa”, „Roboty Ręczne i Rysunki”, „Rysunki i Zajęcia Praktyczne”, „Rysunek w Szkole” oraz wystawy plastyczne różnego typu: wystawy przedstawiające twórczość wielkich artystów, wystawy stanowiące przegląd twórczości plastycznej nauczycieli, wystawy prac plastycznych uczniów obrazujące metody stosowane w nauczaniu rysunku, a także wystawy spontanicznej twórczości dziecięcej.

PRZYGOTOWANIE NAUCZYCIELI RYSUNKU

W przeciwieństwie do nauczycieli przedmiotów teoretycznych, nauczyciel rysunku musiał uzyskać wiedzę tak teoretyczną, jak i praktyczną. Musiał sprostać roli nauczyciela i w minimalnym przynajmniej zakresie roli artysty.

Absolwenci szkół kształcących nauczycieli byli przygotowani do zawodu w różnym stopniu. Toteż często w swojej pracy pedagogicznej napotykali na różnego rodzaju problemy i przeszkody nie zawsze wynikające z ich winy.

Blisko połowa nauczycieli uczących rysunku w szkołach ogólnokształcących miejskich posiada wykształcenie wyższe plastyczne i legitymowała się dyplomem artysty. Programy nauczania Akademii Sztuk Pięknych i Wydziału Sztuk Pięknych USB koncentrowały się głównie na umiejętnościach plastycznych, dużą uwagę zwracano też na

⁶³ *Kursy wakacyjne w Skolem, Kształt i Barwa*, 1926, rocznik V, s. 23.

⁶⁴ *Sprawy Stowarzyszenia, Kształt i Barwa*, 1927, rocznik VI, s. 31.

⁶⁵ *Kursy wakacyjne w Skolem, Kształt i Barwa*, 1926, rocznik V, s. 23.

⁶⁶ *Komisja Rysunkowa przy Muzeum Pedagogicznym w Warszawie*, [w:] *Muzeum 1922 r.*, rocznik XXXVIII, s. 106.

⁶⁷ *Międzynarodowy Wakacyjny Kurs Rysunkowy*, [w:] *Ruch Pedagogiczny*, 1928, nr 4, s. 128.

⁶⁸ *VII Międzynarodowy Kurs Rysunków*, [w:] *Przyjaciel Szkoły*, nr 12, 1935, s. 598.

naukę historii i teorii sztuki. Stąd też absolwenci tych zakładów byli świetnymi rysownikami i malarzami, w sposób właściwy mieli ukształtowane poczucie artystyczno-estetyczne. Niestety, występujące w siatkach godzin przedmioty pedagogiczne (typu dydaktyka czy metodyka), w praktyce realizowane były w zakresie minimalnym, studenci nie odbywali też praktyk pedagogicznych w szkołach. Akademia sztuk pięknych traktując pobieżnie i ogólnikowo zagadnienie dydaktyki i metodyki twierdziły: „*iz nie do ich zadań należy kształcenie nauczycieli*”⁶⁹. Wobec takich braków w nauczaniu zdarzało się bardzo często, iż artysta aktywny i twórczy, posiadający rozległą wiedzę z zakresu sztuki nie potrafił w sposób właściwy poprowadzić lekcji. Nie potrafił zjednać sobie uczniów, wzbudzić ich zainteresowania przedmiotem, przeprowadzić właściwej analizy prac uczniowskich, a nawet opracować rozkładu materiału nauczania czy konspektu lekcji. Toteż w jednym z czasopism traktującym o nauce rysunku czytamy: „*Nauczycieli rysujących, malujących dla własnej przyjemności jest dość duży procent, ale nauczycieli, umięjących uczyć tego przedmiotu jest znikoma ilość*”⁷⁰. Podobne zarzuty kierowane były pod adresem zakładów kształcących nauczycieli do szkół powszechnych. Oto wypowiedź jednego z nauczycieli seminarium nauczycielskiego w Wodzisławiu: „*Nauka w seminariach nauczycielskich nie stoi na wysokości zadania. Przedmiot ten (rysunek) bywa u nas na Śląsku traktowany wyłącznie z punktu widzenia artystycznego, nie zaś metodycznego. Do zawodu nauczycielskiego wchodzi jednostki nie mające nieraz elementarnego pojęcia i zamiłowania do rysunków, a często nawet lekceważą sobie wszystko, co jest związane ze sprawą plastyki, z czego wynika, że seminaria nasze prawdopodobnie bagatelizują sobie tak sprawę dydaktyki, jak i metodyki nauki rysunków*”⁷¹. Wielokrotnie krytykowano też program nauki rysunku w seminariach nauczycielskich. Zarzuty dotyczyły ich ogólności i chaotyczności, różnorodności tematów oraz małej ilości godzin przeznaczonych na ten przedmiot. Postulowano o rozszerzenie go o rysunek przestrzenny, ćwiczenia rysunkowe z pamięci, modelowanie łącznie z rysunkami, zdobnictwo, rysunek domowy, rysunek na temat dowolny oraz wykłady o sztuce obcej i rodzimej⁷². Okazało się bowiem, iż przeciętny nauczyciel rysunku nie potrafił być aktywny jako artysta, nie posiadał znajomości warsztatu artystycznego, nie był obeznan z technikami i pojęciami plastycznymi. Powodowało to niekiedy brak zainteresowania przedmiotem, zwłaszcza, że nie wszystkie szkoły posiadały zorganizowane pracownie plastyczne i atrakcyjne pomoce naukowe. Trudności pewne nastroczały też braki w wykształceniu ogólnym: brak znajomości geometrii wykreślnej, filozofii, psychologii, pedagogiki, historii sztuki, historii kultury. Wskutek tych niedociągnięć nauczyciel tracił zaufanie ucznia, obniżała się automatycznie ranga przedmiotu w szkole i w środowisku, zważywszy, że nauczyciel rysunku w średnich i mniejszych miastach był jedynym powołanym przedstawicielem sztuki, miał więc z tego tytułu obowiązek wpływania w tej dziedzinie na życie umysłowe miejscowej inteligencji. Również brak znajomości języków obcych uniemożliwiał śledzenie zawodu za granicą⁷³.

⁶⁹ Stanisław M a t z k e, *Kształcenie nauczycieli rysunku*, [w:] Kształt i Barwa, 1923, rocznik III, s. 15.

⁷⁰ Premisa, *Dążenia, programy, a rzeczywistość w nauce rysunku na Górnym Śląsku*, [w:] Roboty Ręczne i Rysunek, 1930, nr 1, s. 23.

⁷¹ A.K. F e i l h a u e r (Wodzisław), *Psychologiczne i dydaktyczne podstawy nauki rysunków na stopniu elementarnym*, [w:] Szkoła, 1933, Zeszyt VI, s. 154.

⁷² Adam B o r k o w s k i, *Referat o nauce rysunków w seminariach nauczycielskich*, [w:] Kształt i Barwa, 1927, rocznik VI, s. 8.

⁷³ Stanisław M a t z k e, *Kształcenie nauczycieli rysunku*, [w:] Kształt i Barwa, 1923, rocznik III, s. 13.

Przeprowadzona wśród nauczycieli w 1927 roku przez Centralną Komisję Rysunkową ankieta daje, wprawdzie nieco mglisty, ale wskutek braku źródeł, jedyny obraz kwalifikacji zawodowych nauczycieli uczących rysunku w szkolnictwie powszechnym.

Odpowiedzi na pytanie: „Czy w danej szkole naukę rysunków, przynajmniej w trzech najwyższych klasach, prowadzi siła odpowiednio kwalifikowana?” brzmiały rozpaczliwie. Były całe powiaty o kilku szkołach 7-klasowych, które nie miały nauczyciela odpowiednio kwalifikowanego. Uczyli rysunków wszyscy. Uczyli jak widać i odpowiedni nauczyciele „dość” kwalifikowani – albo „z zamilowania” – albo dosłowna odpowiedź: „Niestety. Trzeba być nauczycielem od wszystkiego”. Były i szkoły, gdzie prowadzili rysunek specjaliści. Nowy Sącz np. miał na 15 szkół siedmioklasowych 11 sił kwalifikowanych⁷⁴. Czasopismo „Roboty Ręczne” z 1927 roku informuje, że 70% nauczycieli robót ręcznych uczyło jednocześnie rysunków⁷⁵. Bywało i tak, że nauczyciele, którzy ukończyli roczne kursy nauczycielskie rysunkowo – slajdowe w Warszawie, Krakowie lub Lwowie (w 1927 roku około osób) pracowali w jedno- i dwuklasówkach⁷⁶.

LITERATURA

1. Ambroziewicz W., *Władysław Przanowski i jego dzieło*, Warszawa PZWS.
2. Borkowski A., *Referat o nauce rysunków w seminariach nauczycielskich*, „Kształt i Barwa” 1927, rocz. VI.
3. *Centralna Komisja Rysunkowa ZPNSP i jej sekcje*, Głos Nauczycielski, 1926, nr 11–12.
4. Czernichowski E., *Organizacja i znaczenie Instytutu Pedagogicznego w Katowicach*, Katowice 1930.
5. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa WR i OP* nr 30 (99) z dn. 1 XII 1922.
6. Dzierzbicka M., Radwan Wl., *Kształcenie nauczycielstwa szkół ogólnokształcących*, [w:] *Encyklopedia Wychowania*, t. III, red. Lempicki.
7. J.B., *Z działalności ogniska metodycznego rysunku w Wilnie*, [w:] *Rysunek w Szkole*, 1939, nr 1.
8. Karaffa-Korbut K., *Działalność naukowa i pedagogiczna U.S.B. z lat 1919–1929*, [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu 350. rocznicy założenia i wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 2, Wilno 1929.
9. Kiernas B., *Jak dokształcamy się w zakresie nauki rysunku*, *Przyjaciel Szkoły*, 1939, nr 5.
10. *Komisja Rysunkowa przy Muzeum Pedagogicznym w Warszawie*, Muzeum 1922.
11. Krzywiec R., *Materiały do historii rozwoju formy organizacyjnej szkół kształcenia plastycznego*, Wrocław 1969.
12. Kulpa J., *Kształcenie nauczycieli szkół powszechnych w Polsce w latach 1918–1939*, wyd. PAN 1963.
13. *Kursy wakacyjne dla czynnych a niewykwalifikowanych nauczycieli szkół powszechnych. Organizacja i rozwój w latach 1918–1922*, wyd. MWR i OP, Warszawa 1924.
14. *Kursy wakacyjne dla czynnych a niewykwalifikowanych nauczycieli szkół powszechnych. Program kursu metodyczno-pedagogicznego*, MWR i OP, Warszawa 1924.
15. *Kursy Wakacyjne w Skolem*, „Kształt i Barwa”, 1926 r., rocznik V.
16. *Mały Rocznik Statystyczny*, Warszawa 1938.
17. Matzke St., *Kształcenie nauczycieli rysunku*, „Kształt i Barwa” 1923, rocz. III.
18. Miąso J., *Historia Wychowania, wiek XX*, Warszawa PWN, 1984.
19. *Międzynarodowy Wakacyjny Kurs Rysunkowy*, Ruch Pedagogiczny, 1928, nr 4.
20. Nowacki T., *Zjazd absolwentów Państwowego Instytutu Robót Ręcznych*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1960, nr 1 (7).
21. *Organizacja Kursów Wakacyjnych dla nauczycielstwa szkół powszechnych w roku 1926*, MWR i OP, Warszawa 1926.
22. *Państwowe Kursy Pedagogiczne dla nauczycieli rysunku w Warszawie*, „Rocznik Pedagogiczny” 1924.
23. Piwocki Ksawery, *Historia Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie 1904–1964*, PAN 1965.
24. Premisa, *Dążenia, programy a rzeczywistość w nauce rysunku na Górnym Śląsku*, „Roboty Ręczne i Rysunek”, 1930, nr 1.

⁷⁴ Antoni Broszkiewicz (Nowy Sącz), *Rysunek w szkołach powszechnych*, [w:] *Kształt i Barwa*, 1927, rocznik VI, s. 5, 6.

⁷⁵ Stanisław Matzke, *Uwagi w związku z ankietą i zjazdem*, [w:] *Kształt i Barwa*, 1927, rocznik VI, s. 15.

⁷⁶ Tamże, s. 14.

25. *Program egzaminów dla nauczycieli czynnych, a niewykwalifikowanych. Regulamin egzaminów dla nauczycieli czynnych, a niewykwalifikowanych wraz z wyjaśnieniami dotyczącymi egzaminów przy Stałych Komisjach Egzaminacyjnych oraz wakacyjnych kursach końcowych*, Lomża 1923.
26. *Program wymagań przy uproszczonych egzaminach*, 1925.
27. *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 9 X 1924 roku w sprawie egzaminu państwowego na nauczyciela szkół średnich*, Dziennik Urzędowy Ministerstwa WR i OP, 1924, nr 91.
28. *Sprawozdanie VIII Państwowego Gimnazjum im. A. Witkowskiego w Krakowie na rok 1931/32*.
29. *Sprawy Stowarzyszenia „Kształt i Barwa”*, 1927, rocznik VI.
30. *Statut Państwowego Instytutu Robót Ręcznych „Praca Ręczna w Szkole”*, 1933, nr 3–4.
31. Śliwiński F., *Przepisy egzaminacyjne dla kandydatów na nauczycieli szkół powszechnych, średnich ogólnokształcących i seminariów nauczycielskich*, 1929.
32. *VII Międzynarodowy Kurs Rysunków*, Przyjaciel Szkoły, nr 12, 1935.
33. Vogelsang M., *Z działalności ognisk metodycznych robót ręcznych i rysunków*, [w:] *Praca Ręczna w Szkole*, nr 2, 1933.
34. Zagórski Z., *Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich zawodowych, seminariów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych*, rocznik 11, Warszawa–Lwów 1926.
35. Żukowska A.M., *O zakładach kształcących nauczycieli rysunku do szkół średnich w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Edukacja Estetyczna I* pod red. A. Bialkowskiego, Lublin 1998.
36. Żukowska A.M., *Przygotowanie zawodowe nauczycieli w zakresie nauki rysunku w szkołach średnich ogólnokształcących w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Kształcenie Pedagogów Realizujących Wychowanie Plastyczne – w świetle aktualnych potrzeb edukacyjnych i uwarunkowań społeczno-kulturowych* pod red. K. Olbrycht, Cieszyn 1998.

